

הרב דרור פיקסלר

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

- א. פתיחה
- ב. שפות הסכמיות ועברית כשפת הקודש
- ג. פירושי מילים של המשנה לערבית
- ד. השרטוט
- ה. פירוש מילים בעזרת התרגום של מילים דומות מהתנ"ך
 - 1. תרגומי מילים מהתורה
 - 2. תרגומי מילים מהנביאים
 - 3. תרגומי מילים מהכתובים
- ו. מילון הרמב"ם למשנה
 - ז. לשון משא ומתן כדרך לפירוש המשנה
 - ח. כללים בפירוש המשנה
 - 1. רשימת הכללים
 - 2. כללים שכתב הרמב"ם במהדורה ראשונה ומחק אותם במהדורה מאוחרת
 - 3. כלל דחוי
 - 4. יסוד
 - 5. דברי המשנה ככלל
 - 6. כללים מסוג אחר
 - ט. דברים שכתב עליהם שהם 'דברים נפלאים'
 - י. מקומות שכתב שיש לזכרם או להבינם היטב
 - יא. מקומות שביקש שיזכרו במהדורה ראשונה אך מחק זאת במהדורה מאוחרת
 - יב. אפילוג

א. פתיחה

הרמב"ם הקדיש מחשבה רבה ללשון חיבוריו וסגנונם¹, כמו גם להתמקדות בהבנת לשון המשנה. איכות הלשון הייתה גורם בעל חשיבות גדולה בכלל כתיבתו של הרמב"ם. הוא הקפיד הקפדה מיוחדת על סגנון הכתיבה, נוסף על היותו מדויק ובהיר.² במאמר זה אנו בוחנים את יחס הרמב"ם ללשון העברית, כפי שבאה לידי ביטוי בפירוש המשנה, כמו גם לסגנונות הלשון בהם עשה הרמב"ם שימוש בחיבור זה.

יסודותיה של עבודה זו בכרטיסיה שהכנתי במשך עשור, תוך כדי לימוד פירוש המשנה. השתדלתי לאסוף את כל המקומות בהם כתב הרמב"ם ביטוי מיוחד, באר עניין בצורה ייחודית וכדומה. במסגרת הוצאת ספר לרגל 800 שנה לפטירת הרמב"ם, ראיתי לנכון להעלות חלק מכרטיסיה זו על הכתב (המילון); כל המקומות שכתב הרמב"ם כללים; מקומות שביקש שיזכרו (וכו.). רשימות אלו עשויים להיות לעזר רב לחובבי תורת הרמב"ם, המבקשים להקיף את כל דבריו בפירוש המשנה. משום כך, בבחינת 'אל תמנע טוב מבעליו' (משלי ג, כז), העליתי את הדברים על הכתב בצורה מסודרת. מקווה אני, שלא נפלו שיבושים במראי מקומות, ומחשבה טובה הקב"ה מצרפה למעשה, וכבר צו חז"ל "בודק עד מקום שידו מגעת" (פסחים ח, א).

במאמר זה נעסוק במספר היבטים של הלשון והסגנון בפירוש המשנה. בפתיחתו של המאמר (פרק ב) נעסוק בנושאים כללים בלשון העברית, כפי שבאו לידי ביטוי בדברי הרמב"ם בפירוש המשנה. אחת המטרות המרכזיות של פירוש המשנה, היא הסברת פשט לשון רבי שבמשנה, ובפרקים ג-ה, נראה דרכים שונות בהם השתמש הרמב"ם לצורך ביאור לשון המשנה. כסיכום לחלק זה, יסדנו בפרק חמישי מילון של ביטויים קשים שבמשנה, שהרמב"ם פירשם. בפרקים האחרונים של המאמר (ו-יא) עמדנו על סגנונות לשון ייחודיים בפירוש המשנה.

ב. שפות הסכמיות ועברית כשפת הקודש

לדעת הרמב"ם, לשון המשנה היא לשון מדויקת ובהירה, ובה ראה מודל לחיקוי. את הערכתו ללשון המשנה כתב הרמב"ם בפירושו למשנה³ (תרומות א, א):

¹ התייחסות לבחירת הלשון בחיבוריו השונים, ורצונו לתרגם את הכל לעברית, מצוי באגרות שונות במהלך חייו: תשובה לצור בעניין מנין המצוות, אגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת ב' כרכים, מעלה אדומים תשמ"ז, עמ' רכג (כל ההפניות לאגרות הרמב"ם הם למהדורה זו); אגרת אל מר יוסף אבן ג'אבר, שם, עמ' תח-תט; אגרת ללונגיל, שם, עמ' תקנח.

² על גדלותו של הרמב"ם בתחום הלשוני ראה סיכומו של יצחק טברסקי, מבוא למשנה תורה לרמב"ם, ירושלים תשנ"א, עמ' 260-266. על עניני לשון בפירוש המשנה כבר עמדנו בנספח למאמר: מקורות וביאורים לפירוש המשניות לרמב"ם על מסכת עבודה זרה, על פי כתב יד הרמב"ם, 'נטועים' ו (תשי"ס), עמ' 37-57.

³ פירוש המשנה לרמב"ם, מהדורת ר"י קאפח, ירושלים תשכ"ג (כל ההפניות לפירוש המשנה הם למהדורה זו, אלא אם כן צוין אחרת). כל הציטוטים וההפניות למשנה תורה עד ספר נשים, וכן ספר משפטים, לקוחים ממהדורת מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ, משנה תורה עם פירוש יד פשוטה, מעליות תשמ"ד-תשס"ה; משאר הספרים ממהדורת הר"י קאפח, מכון משי"ה, קרית אונו, תשמ"ו-תשנ"ז.

העיקר בכל לשון חוזר למה שדברו בו בעלי אותו הלשון ונשמע מהם, ואלו בלי ספק עבריים בארצם, כלומר בארץ ישראל... ועל זה הדרך תהיה תשובתך לכל מי שחושב מן החדשים שלשון המשנה אינו צח, ושהם עשו פעלים שאינם נכונים באיזו מלה מן המלים. והיסוד הזה שאמרתי לך נכון מאד אצל המלומדים השלמים המדברים על העניינים הכלליים הכוללים כל הלשונות כולם.

לפני שנדון בלשון פירוש המשנה וסגנונו, ברצוני להציג שני עניינים עקרוניים בענייני לשון - אחד כללי ואחד ביחס ללשון העברית.

ידועה המחלוקת, האם השפות הן טבעיות או הסכמיות. כלומר - האם השפות נוצרו מסיבות סביבתיות (אקלים וכדו'), כפי שצבע עור האדם נקבע על פי סביבת מגוריו, או שהשפות נוצרו כתוצאה מהסכמה בין בני אדם. הרמב"ם במורה הנבוכים ב, ל⁴ קבע: "כי הלשונות הסכמיים לא טבעיים כפי שכבר דמו זאת",⁵ וכן כתב בפרקי משה ברפואה⁶ (מאמר

⁴ מהדורת ר"י קאפח, ירושלים תשל"ז, עמ' רלח (כל ההפניות במאמר למורה הנבוכים הם למהדורה זו).

⁵ וחלק בדברים אלו על ריה"ל בכוזרי מאמר א אותיות נג-נו ומאמר ד אות כה, שהאריך להוכיח כי לשון הקודש היא טבעית, או שניתנה מהא-ל.

⁶ מהדורת זיסמן מונטנר, ד' כרכים, ירושלים תשי"ז-תשכ"ה. ההקדמה לפרקי אבוקראט וחלק ממאמר כה מפרקי משה ברפואה תורגמו מחדש על ידי הר"י קאפח, וצורפו כנספחים למהדורתו לאגרות הרמב"ם, ירושלים תשמ"ז. הר"י קאפח (שם, עמ' קנט, הערה 69) טוען, שהחיבור פרקי משה ברפואה נכתב קודם למורה הנבוכים. ראייתו היא, שבשני מקומות נראה שחזר הרמב"ם במורה הנבוכים ממה שכתב בפרקי הרפואה. האחת היא בשאלה זו, האם השפה היא טבעית או הסכמית, וכפי שנראה בגוף המאמר ובהערה 7 אין בה סתירה בין המקורות. השנייה היא בעניין סיבה ומסובב (עמ' קסא), וגם בה נראה שניתן ליישב את ההבדלים, ואין כאן מקומו. לדעתי, פרקי משה ברפואה נכתבו אחרי מורה הנבוכים, שהרי מזכיר בהם הרמב"ם דברים שמופיעים רק במורה הנבוכים (ראה בפרקי משה עמ' קנט ועמ' קסג). אבקש להוסיף שתי ראיות לכך שהספר מאוחר לזמן כתיבת מורה הנבוכים:

א. במאמר שמיני סעיף 69 (עמ' 122) כתב הרמב"ם על מחלת הדיאביטס: "אני לא ראיתי במערב [מכאן אנו למדים שהרמב"ם היה רופא כבר בספרד], ולא סיפר לי אחד מן הזקנים שקריתי לפניו שראה אותה. אך אני, פה במצרים, ראיתי מי שמצאו העילה, בכמו עשר שנים יותר מעשרים איש". כלומר, הדברים נכתבו במצרים, אחרי ששימש יותר מעשר שנים כרופא. כפי שידוע לנו, בהגיעו למצרים לא עבד הרמב"ם, אלא עסק בתורה ואחיו ר' דוד פרנס את המשפחה. אחרי סיום כתיבת משנה תורה התרחש אסון ור' דוד טבע בים, ואז תקופה ארוכה הרמב"ם לא הצליח לתפקד כלל. אחרי כן התחיל לעבוד (ברפואה) על מנת לפרנס את משפחתו. אם כן אנו מדברים על תקופה של כחמש עשרה שנה אחרי סיום כתיבת משנה תורה.

ב. כפי הנראה את פרק כה מפרקי משה ברפואה כתב הרמב"ם ימים ספורים לפני פטירתו, ויתכן שלא הספיק לסיים אותו בצורה שלמה. עדות לדבר זה אנו מוצאים בדברי בן אהותו של הרמב"ם, שהעתיקו לחיבור מהווה את כתב היד הראשון, והוא כתב: "העתיקתי את המאמר כה אחרי פטירתו של אדוני הרב, דודי מצד אמי, ובטרם הספיק לסדרם, כשם שעשה זאת בשאר המאמרים הקודמים. כי הוא נהג לכתוב במו ידו, ואחר כך העתיקתי אני את דבריו באותיות ברורות וקראתי את הנעתק לפניו" (פרק הביבליוגרפיה לפרקי משה ברפואה, עמ' xxxiii-xxii). אם כן את הפרק האחרון לא הספיק הרמב"ם לסיים באותה הצורה שעשה לשאר הפרקים, ומכאן ראייה ברורה שהדברים נעשו אחרי חיבור מורה הנבוכים.

כה, סעיפים 56-58): "וידוע כי הלשונות הסכמיים".⁷

העניין השני הוא ההסבר, מדוע השפה העברית נקראה 'שפת הקודש'? בפירוש המשנה נראה, שהרמב"ם רואה בשפה העברית שפה ייחודית, בה לומדים תורה ומקיימים את המצוות.⁸ ראה אבות א, טז⁹:

ודע, כי השירים המחוברים, באיזו לשון שיהיו, אמנם יבחנו בענייניהם, והם נוהגים מנהג הדיבור, אשר כבר חילקנוהו... שהדיבור לא יאסר, ויותר, ויאהב, וימאס, ויצווה באמירתו, לפי לשונו, אלא לפי עניינו. שאם יהיה ענין זה השיר מעלה - צריך לאומרו באיזו לשון שיהיה; ואם יהיה עניינו פחיתות - צריך להניחו, באיזו לשון שיהיה. ולא עוד, אלא שיש אצלי בזה תוספת, שאם יהיו שני שירים שלהם ענין אחד, לעורר כח התאוה ולשבחו ולשמח הנפש בו, והיא פחיתות, וזה מחלק הדיבור המאוס, לפי שהוא יעורר ויזרז למידה פחותה, כמו שיתבאר מדברינו בפרק הרביעי, ויהיה אחד משני השירים עברי, והאחר ערבי או בלשון אחרת - תהיה שמיעת העברי והדיבור בו יותר מאוסה אצל התורה, למעלת הלשון, ושהיא אין ראוי להשתמש בה אלא למעלות, וכל שכן אם יצורף לזה שימוש בפסוק מן התורה או משיר השירים לזאת הכוונה, שאז יצא מחלק המאוס לחלק האסור, המוזהר ממנו, הואיל והתורה אסרה שיעשו מילות הנבואה מיני זמר בפחיתות ובדברים המגונים.

אמנם במקום זה כתב הרמב"ם, שאין להשיג בשפה אלא בתוכן, אך מבין דבריו אנו למדים, שדברי עבירה בעברית חמורים יותר מאשר בערבית, מפני שיש לעברית מעלה יתרה¹⁰.

במורה הנבוכים ג, ח כתב הרמב"ם סיבה נוספת מדוע נקראת השפה העברית לשון הקודש:

⁷ הר"י קאפח במהדורתו למורה הנבוכים (עמ' רלח, הערה 99) ובתרגומו לפרקי משה (עמ' קמט, הערה 10) טוען, שבספרו הרפואי סבר הרמב"ם כי הלשונות טבעיים, ובמורה הנבוכים חזר בו. אך לעניות דעתי, גם בפרקי משה סבר הרמב"ם שהלשונות הסכמיים, וכך כתב במפורש כפי שציטטנו מדבריו למעלה. אמנם אומר שם הרמב"ם, ששנויי מוצאי האותיות ותנועת כלי הדיבור בשעת הדיבור מקורם בשינויי האקלים בהם גרים האנשים, ומוזה יוצא שהלשון היא טבעית, אך נראה שהתכוון בדבריו אלה להצדיק את השוני בתבניות הדיבור ולא בשפה עצמה. השפה עצמה היא הסכמית, ונגזרת מטבע האנשים באותו האזור, שהרי לא ראי הסכמת תושבי ארץ ישראל להסכמת יושבי ארץ כוש.

⁸ לעומת זאת, מפורש במשנה שוטה ז, א, שתפילה יכולה להיאמר בכל לשון. ומסביר שם הרמב"ם בפירושו: "והתפלה - תחנון, ומתחנן אדם בכל לשון". ובלשון דומה כתב בפירושו לברכות ד, ב: "ואמנם קראה תפילה לפי עיקר הלשון, אשר קוראת לבקשה תפילה", וראה מה שכתבנו בביאורנו למשנה זו מסכת ברכות עם פירוש הרמב"ם - מהדורה מבוארת, מעלה אדומים התשס"ד, עמ' קנט-קס (להלן: מסכת ברכות - מהדורה מבוארת).

⁹ הציטוט הוא על פי מהדורת הרב יצחק שילת, מעלה אדומים תשנ"ב, עמ' כא.

¹⁰ את דבריו באבות הזכיר באגרת בעניין זמר הישמעאלים וינים, אגרות הרמב"ם, עמ' תכט, עיין שם.

ויש לי עוד טעם במה שנקרא לשוננו זה לשון הקדש, ואין לחשוב כי זה התפארות מצדנו או טעות, אלא זה אמת. והוא, שהלשון הזה המקודש לא הונח בו כלל שם לכלי המשגל, לא לגברים ולא לנשים, ולא לעצם הפעולה גורמת ההולדה...

עייין שם שמאריך להוכיח שאין בשפה העברית מילים הקשורות לענייני תשמיש.¹¹ בפירוש המשנה השתמש הרמב"ם בידיעותיו הלשוניות כדי להסביר מילים קשות במשנה, וצורות דקדוקיות ייחודיות בה. בשורות הבאות נציין את המקומות בפירוש המשנה, בהם עשה הרמב"ם שימוש בידע זה.

ג. פירושי מילים של המשנה לערבית

כיוון שהרמב"ם חיבר את פירוש המשנה בשפה הערבית, ראה לעצמו כמטרה ראשונה להסביר את מילות המשנה, הכתובה בעברית, לקורא הערבי. לכן כמעט בכל משנה, מעתיק הרמב"ם את לשון המשנה, ומסביר אי אלו מילים וביטויים לערבית.¹²

השאלה הגדולה היא, מתי בוחר הרמב"ם להסביר את המילה שבמשנה לערבית, ומתי אינו מסבירה? נראה לי, שאין כללים קבועים בדבר, אך מהתרשמות כוללת ניתן להצביע, שכאשר מדובר על מילים קשות או נדירות, הרמב"ם מסביר אותן. כמו כן, כאשר מופיעה מילה בפעם הראשונה במשנה, הרמב"ם מתרגם אותה. על פי הסברנו ניתן להבין, שבתחילת פירוש המשנה, יש מקומות רבים בהם תרגם הרמב"ם מילים מהמשנה לערבית, וככל שהתקדם בפירוש המשנה התדירות הולכת ופוחתת.¹³ על מנת לאמת את דברינו, יש צורך להקיף את כל תרגומי המילים שבפירוש המשנה, אך בשלב זה ניתן לומר, כי על פי הנחות אלה הצלחנו להסביר את כל תרגומי המילים המופיעים במסכת ברכות ובתחילת מסכת פאה.

¹¹ הרמב"ם בפירושו לתורה שמות ל, יג תוקף את הרמב"ם על דבריו אלו, והריטב"א בספר הזכרון (מהדורת הרב קלמן כהנא, ירושלים תשמ"ג, עמ' עא-עב) חורג ממנהגו שתמיד הגן על הרמב"ם, ובמקום זה כתב: "ושגגה היא היוצאה מלפני השליט". עוד בנושא זה ראה בספרו של יעקב לוינגר, הרמב"ם כפילוסוף וכפוסק, ירושלים תש"ן, עמ' 96-99.

¹² הר"י קאפח במהדורתו בחר ברוב המקרים לתרגם גם את המילה השנייה לעברית, ונראה כאילו פירש הרמב"ם את המילה הכתובה במשנה במילה עברית נרדפת. נראה לי, שבמקרים אלו מתאים יותר להשאיר את המילה בערבית, מפני שזו הייתה כוונת הרמב"ם - הבאת תרגום ערבי ולא פירוש לעברית. הדבר עשוי אף ליצור שיבושים בתרגומים מערבית. ראה אצל ר' מימון אבי הרמב"ם באגרת הנחמה (מהדורת קלאר-פישמן, ירושלים תש"ה, עמ' כה-כו), שהביא את נוסח התפילה הקצרה, והוסיף בעניינה מספר הלכות. בהמשך דבריו הביא גם תרגום לערבית של נוסח התפילה הקצרה. המתרגם תירגם גם קטע זה, וכך יצא שיש שני נוסחים לתפילה קצרה, המקור ותרגום לעברית של התרגום הערבי. כאמור, היה עליו להשאיר את הדברים בערבית, שהרי ר' מימון תירגם את התפילה העברית לערבית.

¹³ יוצאת מכלל זה היא מסכת כלים, מפני שיש בה מילים קשות רבות שלא הוזכרו קודם לכן במשנה, ועל כן היה צריך הרמב"ם לתרגמן לערבית.

ד. השרטוט¹⁴

דבר ייחודי בכתב ידו של הרמב"ם הוא שרטוט פסוקים המצוטטים מהתורה שבכתב. הלכה פסוקה היא (הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה ז, טז): "כל כתבי הקודש אין כותבין אותם אלא בשירטוט". רב האי גאון כתב (אוצר הגאונים לגיטין, חלק התשובות, עמ' 12) שנקודות מעל המילים נחשבות כשרטוט, וכך גם כתב התשב"ץ (חלק א, סי' ב) בשם רבי מימון אבי הרמב"ם, וכך נהג הרמב"ם הלכה למעשה - בכל מקום שביקש לצטט פסוק הוא שירטט קווים או נקודות מעל המילים.¹⁵ לעיתים יש מקום להתלבט, האם משפט מסוים שהרמב"ם כתב הוא התכוון לפסוק או שזה ביטוי שהוא קבע. שאלה זו יכולה להתברר כשמעיינים בכתב יד הרמב"ם, ורואים אם הביטוי משורטט או לא.

ממתי חלה חובת השרטוט של מילים המצוטטות מהתנ"ך? האם כל מילה או שתי מילים יש חובה לסמן, או רק מג' מילים ומעלה? שאלה זו הינה שאלה הלכתית תיאורטית, אך בזכות הימצאותו של כתב יד הרמב"ם בידנו, יכולים אנו לראות כיצד נהג הרמב"ם הלכה למעשה.

במקומות בהם הרמב"ם ביקש להדגיש כי הוא מצטט פסוק, הוא סימן שרטוט אף על מילים בודדות (ראה לדוגמה פאה א, ד; שם ב, א), אך ברוב המקרים כאשר ציטט שתי מילים מפסוק, לא סימן הרמב"ם שרטוט. ביחס לשלוש מילים אנו מוצאים כי יש פעמים רבות שהרמב"ם לא סימן נקודות או שירטט, אך יש מקרים שכן. בפירושו לפאה א, א ציטט הרמב"ם פעמיים שלוש מילים מתוך פסוק "יראה כל זכורך"; "לא יראו פני ריקם". מעל הפסוק הראשון הרמב"ם לא סימן נקודות, ואילו מעל הפסוק השני הרמב"ם סימן נקודות. ויש לתת הסבר להתייחסות השונה לשני הפסוקים.

כפי שציטטנו לעיל הלכה פסוקה היא: "אסור אצלינו לכתוב פסוק מן התורה כסדרו בשטה אחת, אלא בספר כפי תנאי הכתיבה המבוארים בספרי תורות ותפילין ומזוזות. כל אחד כפי תנאיו" (פיהמ"ש שוטה ב, ד). בדברי הרמב"ם בנושא נפלה מבוכה בעקבות דברים שכתב, שנראו לכאורה סותרים. בפיהמ"ש שוטה ב, ד כתב: "על הלוחות אין כותבין אלא תיבה תחת תיבה, או שתיים תחת שתיים" - אבל שלוש אסור ללא שרטוט. בניגוד לזה בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה ז, טז כתב: "ומותר לכתוב שלש תיבות בלא שירטוט; יתר על זה - (פסול) [אסור]". כדבריו בפיהמ"ש כתב בהלכות יבום וחליצה ד, לה: "אסור לכתוב שלש תיבות בלא שירטוט", אך כדבריו בהלכות תפילין ומזוזה וספר תורה כתב בתשובה (מהד' בלאו¹⁶, סי' רסח; אגרות הרמב"ם, חלק א, עמ' שצח-שצט):

¹⁴ אמצעי פרשני נוסף הוא הניקוד שבכ"י הרמב"ם, וראה מה שכתבנו במסכת ברכות - מהדורה מבוארת, בחלק הנספחים (עמ' תמח-תג).

¹⁵ סימון זה של פסוקים, כמו גם הניקוד, חסר ממהדורתו של הר"י קאפח, ובמהדורתנו אנו משתדלים להחזיר את הניקוד, ולסמן את הפסוקים כפי שמופיע בספרו של הרמב"ם.

¹⁶ מהדורת פרופ' יהושע בלאו ד' כרכים, ירושלים תשמ"ו.

אין לכתוב מן התורה פסוקים פסוקים. אלא יכתוב שלוש תיבות לבד ולא יותר. ואם צריכים אנו להביא ראייה מפסוק, משנים אנו הכתב ונותנים לו צורה אחרת או כותבים מכל תיבה אות אחת או שתיים.

וראה גם את תשובת ר' יהושע הנגיד מצאצאיו של הרמב"ם¹⁷ (עמ' 70). וכבר בנו על סתירה לכאורה זו בנינים שאין בהם ממש, כאילו בפייהמ"ש סבר כדעת הגאונים (בעל הלכות גדולות סידור דחליצה), אך במשנה תורה פסק כנגדם, ו"שכח" לתקן את דבריו בהלכות יבום וחליצה. אך אין בדברים אלו ממש, וכבר הסביר מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ ביד פשוטה (ספר אהבה, חלק ב, עמ' תשיח-תשכב) שבכתבי הקודש מותר ג' מילים אך בשטרות חולין (גיטין וכדומה) רק שתי מילים מותר.

לכן בפירוש המשנה נהג כך הלכה למעשה. מכיוון שזהו חיבור של קודש יש צורך לסמן ציטוט של פסוק מדי תיבות ומעלה, וזו הסיבה שעל הפסוק הראשון שצינו מפייהמ"ש פאה א, א לא סימן הרמב"ם עיגולים, ואילו בציטוט ארוך יותר הסמוך לו, סימן עיגולים מעל המילים. אם כן אנו רואים שהלכה למעשה, עוד קודם לדבריו בפייהמ"ש שוטה, סימן הרמב"ם את הפסוקים שיש בהם יותר מג' מילים, אך ג' מילים ומטה אין חובה לסמן.

ה. פירוש מילים בעזרת התרגום של מילים דומות מהתנ"ך

בפירוש המשנה ראה הרמב"ם כמשימה להעמיד ביאור מקיף לכל משנה ומשנה. בהתאם לכך הקדים מבואות, ביאר את מסקנת התלמוד ופסק הלכה, אך עם זאת לא הזניח את פירושי המילים הבודדות (ראה בנספח למסכת ברכות - מהדורה מבוארת, עמ' תנד, שהבאנו את כל המקומות שרק באר בהם מילים). בראש ובראשונה ביאר את המילים הקשות שבמשנה (וכן מילים הזקוקות ביאור, מפני שמשמשים בהם תדיר) לשפה הערבית, בה חיבר את פירושו¹⁸. הרמב"ם השתדל לבאר מילים אלו גם באמצעות לשון המקרא ולשון התרגומים. לא בכל מקום מביא הרמב"ם את לשון התרגום, אלא רק במקומות בהם ניתן ללמוד דבר נוסף מהתרגום הארמי. דהיינו, הרמב"ם מפרש את המילה שבמשנה, ומחזק את הסברו על ידי התרגום (העברי או הארמי לפי הצורך), כאשר יש בתוספת זו דבר חדש. ראה מנחות ח, ג:

תרגום ולמדתם אותם ותאלפון יתהון, וכאלו אמר תקועה מלומדת לשמן, כלומר שהיא רגילה לעשות שמן טוב. והיא מלה עברית... ולא פירשתיו מלשון התרגום אלא כדי לבאר כי ענין אלף או למד שוה.

הרמב"ם הביע הערכה רבה לאונקלוס ולתרגומו, ראה לדוגמה (מורה הנבוכים א, כז):
"אונקלוס הגר שלם מאוד בלשון העברית והארמית..." ועשה בתרגומו שימוש נרחב בספר

¹⁷ מהדורת פרופ' יהודה רצהבי, ירושלים תשמ"ט.

¹⁸ כפי שהרחבנו לעיל סעיף ג.

המצוות¹⁹, במשנה תורה²⁰ ובמורה הנבוכים²¹. אומנם תרגומו של אונקלוס הוא לתורה בלבד, אך הרמב"ם השתמש בתרגומים נוספים לתורה²² וכן בתרגומים שונים לני"ך²³. גם במקומות רבים בפירוש המשנה פירש הרמב"ם מילים דרך התרגום הארמי שלהן. נסקור להלן מקומות אלו. בכל מקום הבאנו את המילה שהרמב"ם ביקש להסביר ואת תרגומה. לעיתים המילה במשנה היא בעברית והפרשנות היא התרגום הארמי, ולעיתים המילה במשנה היא בארמית והרמב"ם הסביר אותה על פי תרגומה העברי. ישנם מקרים בהם הרמב"ם דן על תרגום של ביטוי ובמקרה זה הבאנו את הביטוי הנדון בלי התרגום הארמי/העברי שלו.²⁴

1. תרגומי מילים מהתורה

אמרוכל	נשיא	שקלים ה, ב	כף ²⁶	מנחות ב, ב
אפר	קטמא ²⁵	שבת ג, א	חיפש ²⁸	עבודה זרה ה, ו
בוזך	קערה ²⁶	פסחים ה, ה		כלים טו, ד
		תמיד ד, ד ²⁷ (2)		

¹⁹ ראה לדוגמה עשה לו; לא תעשה קכח. כל ההפניות לספר המצוות הן על פי מהדורת הרב יוסף קאפח, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"א (עם המקור הערבי).

²⁰ ראה לדוגמה הלכות איסורי ביאה יב, יג; הלכות אבל ה, יט.

²¹ למעשה כל החלק הראשון של מורה הנבוכים מבוסס על פירושי מילים קשות בתנ"ך, שביאור הרמב"ם מתייחס תמיד לתרגום הארמי של המלה.

²² ראה לקמן ברשימה במקומות בהם ציינו כי התרגום שברמב"ם איננו מופיע בתרגום אונקלוס לתורה (הערה 27) וכן המקומות בהם ציין הרמב"ם לתרגום אחר: לדוגמה אבות ג, ג.

²³ תרגומים קדומים לארמית מיוחסים כבר לעזרא הסופר (מגילת סתרים לרב נסים גאון, מהד' אברמסון, ירושלים תשכ"ה, עמ' 194), ואפילו קודם לכן (רש"י קדושין מט, א). למרות הערכה הרבה שהייתה לרמב"ם לתרגום אונקלוס דווקא, אין כל סיבה לחשוב שהוא צמצם את עצמו להשתמש בתרגום זה בלבד. בנביא השתמש הרמב"ם בתרגומו של יונתן בן עוזיאל, ובמקום היחיד שתרגם מילה מהכתובים כתב בפירוש כי עשה שימוש בתרגום הירושלמי (טהרות ז, ט).

²⁴ על שימושי תרגום במשנת הרמב"ם ראה רפאל פוזן, תרגום אונקלוס בכתבי הרמב"ם, ספר זכרון לרב יוסף בן דוד קאפח זצ"ל, בר-אילן תשס"א, עמ' 236-256.

²⁵ בטיטות של פירוש הרמב"ם למסכת שבת פירש הרמב"ם במקום זה את המילה 'אפר' אך לא הביא את התרגום לתורה. דבר זה מראה כי בתחילה חשב הרמב"ם על עיקר הפירוש התוכני ואחר כך בהעתקה לנוסח הסופי הוסיף ביאור והדגמה והשתמש בין השאר בלשון התרגום.

²⁶ ישנן שתי מילים בעברית: 'קערה' ו'כף', ושתי מילים בארמית 'בוזך' ו'מגיס'. הרמב"ם מתרגם את המילה 'קערה' גם לבוזך וגם למגיס, וכך גם עשה למילה 'כף' על פי הצורך שבכל משנה. כמובן שאיננו נוהג בכל מקום כתרגומו של אונקלוס.

²⁷ במקום זה מפנה הרמב"ם לתרגום, אך אין תרגום זה מופיע בפנינו. יתכן שבמקומות אלה עשה הרמב"ם שימוש בתרגום שונה מתרגום אונקלוס. ראה מה שכתבנו לעיל הערות 22, 26.

²⁸ מילה זו מופיעה פעמיים בתורה. בראשית לא, לה בעת רדיפת לבן אחרי יעקב; ובראשית מד, יב בעת החיפוש בכלי האחים אחר גביע הכסף של יוסף. ובשניהם תרגם אונקלוס 'ובלש'. וכך גם כתוב בתרגום למילה זו בתהלים עז, ז.

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

כפורים ³³ , ד, ב	שני	זהורית	כלים יא, ז	כן	בסיס
עדיות ג, י	נצב	זקף	כלים כד, ו		
כלים כג, ב	חבש	זרז	שביעית ט, ו	קש	גבבה
			כלים יז, א	קשש	גבבה
אבות ה, יט	ראה	חזה	חולין ב, ח	אושר	גד
פאה ח, ג	נא	חי	גטין ב, ה	ספר כריתות	גט פטורין
אהלות ט, ג	נבוב	חלול	סנהדרין ז, ו	חבק ²⁹	גפף
כלים יז, ה	כרת ³²	חציר	כלים טו, ב		
			מעשר שני ב, ו	לחץ	דוחק
פרה ב, ב	פרוסות ²⁷	טלפיים	אבות ג, ג	שבח	דום
כלים יא, ג	פח	טס	עדיות ח, ד	טהור	דכי
			שקלים ה, ג	איל	דכרא
כלים כד, טז	זונה	יוצאת חוץ	שבת ג, א	קטמא ³⁰	דשן
כלים כא, ב	מטה	יצול			
			ערובין י, טו	אבנט	המיין
הקדמה		כאחד	אבות ב, ה ³¹	האבק	השתדל
לאבות פרק ח					
כלאים ב, ה	זמר ²⁹	כסח			
שביעית ב, י			הקדמה	ושרת רוח	ותחי רוח
שקלים ה, א		כרוז	לאבות פרק ז	נבואה	
כלים כו, ו	פשתן	כתן			

²⁹ הרמב"ם פירש מילה זו בלשון התרגום בשני מקומות ויותר. בדרך כלל הרמב"ם איננו חוזר על פירושו וסומך על דברים שכתב, אך נראה שהסיבה לחזרה היא, שהמילים 'נמלך' 'זמר' 'פטם' 'קיי' 'חלטי' 'שיירה' ו'גפף' מופיעות פעמים רבות במשנה, ומפאת תדירותה חזר על תרגומה שנית, והקפיד לציין לפירושו הראשון.

³⁰ ראה הערה 25.

³¹ ע"פ מהדורת ר"י שילת, ובמהדורת ר"י קאפח ב, ו.

³² למעשה יש שלוש מילים הדומות בצליל אך שונות במשמעות. כרתן, המוזכר בברכות, הוא צבע. כרשנין (בערבית 'אלכרסנה') הוא צמח מספוא ממשפחת הקטניות (*Vicia ervilia*). ראה מעשר שני ב, ד; שבת א, ד; שם כ, ג; עדיות א, ח. כרישין (בערבית 'אלכראת') זהו ירק מאכל הדומה לבצל (*Allium porum*), אך מזיק לו אם הם מצויים בסמיכות מקום ראה בבא בתרא ב, י. הכרישין המוכר גם כחציר, מוזכר על ידי הרמב"ם מספר פעמים בפיהמ"ש ראה כלאים א, ב; שביעית ז, א; שם ח, ג; שבת ח, ה; נדרים ו, ז; בבא בתרא ב, י; כלים יז, ה; מכשירין א, ה; עוקצין ג, ב. אחד ממיני ירק זה הוא הקפלוטות ראה דברי הרמב"ם בפיהמ"ש מעשר שני ב, א ובגדרים ו, ז. תרגום מילה זו בארמית הוא כרתי, ראה דברי הרמב"ם בכלים יז, ה שהביא את תרגום אונקלוס על הפסוק בבמדבר יא, ה, אך כאמור במשנה אין הכרתי (חציר) מוזכר בשמו הארמי כלל, ובברכות ובסוכה זהו הכרתן. ראה גם להלן הערה 55.

³³ במשנה מכנה הרמב"ם מסכת זו בשם כיפורים. ברם ישנם מקומות שבהם קרא הרמב"ם למסכת זו יומא. ראה: שבת ט, ד שוטה ז, ו הקדמה לקדשים עמי יד זבחים ב, א יד, ג מנחות ג, ו תמיד א, ב ג, א, ט, ה, ב כלים א, ט. וכן ראה ספר המצוות עשה מט הערה 83.

		לחלוטין ²⁹		לצמיתות		מגלה א, ז	
כלאים א, ח	קצעה	קדה	מגלה א, ז	ערכים ט, ד	מגיס	כף ²⁶	פסחים ה, ט
פרה ג, ב	כדה	קולתה	ערכים ט, ד	כלים ו, ג	מגיס	קערה ²⁶	כלים טז, א
פרה י, ג			כלים ו, ג	נדרים א, ב	מומתא	שבועה	כלים טז, א
מעשרות ג, ז ³⁶	קפיץ ²⁹	קיטא	פסחים ה, ט	כלים כ, א	מיזדה	צידה	כלים טז, א
מדות א, ה			כלים טז, א	ראש השנה א, ב	מרון	כבש	שקלים א, ג
אהלות יח, ט	חשוף	קלוף	נדרים א, ב	שקלים א, ג	משכן	חבל	חלה א, ד
נגעים יא, ז	מחפה	קמור	כלים כ, א	חלה א, ד	משרת	מחבת	סוכה ה, ו
בכורים ג, ח	כרע	קרסול	ראש השנה א, ב	סוכה ה, ו	מתעכב	מתמהמה	
כלים יח, ב			שקלים א, ג				
אהלות א, ט			חלה א, ד				
			סוכה ה, ו				
תרומות ח, ד	רמש	רמש	תעניות א, ז		ניף	גער	
תרומות יא, ח	הטה	רכין	תעניות א, ז		נמלך	עצה ²⁹	
אהלות ז, ב	רדד	רקע	דמאי ג, ב				
מקוות ז, ז			תרומות א, ט				
כפורים ג, יא	הלל	שבח	בבא מציעאה ³⁴ ז, י		סגף	ענה	
פאה ב, א	משעול ³⁵	שביל	פרה ג, ה		סעד	תמך	
כלאים ט, ח	טח	שוע	חלה א, ד		ספוגין	רקיק	
ערובין א, ח	אורחה ²⁹	שיירה	שקלים ד, ט		ספק	מצא	
טבול יום ד, ה			סנהדרין א, ה		ספר ימיא	חוף ימים	
פאה ג, ח	חולה	שכיב מרע	חלה א, ד		סקריטין	צפיחית	
שביעית ב, ב	עייף	שלהי	כלים ח, ג		סרידה	שבכה, רשת	
מועד א, א							
שבת ד, ב	עורות	שלחין	כלים כג, ב		עביט	כר	
כתובות ה, ד	תמהון	שעמום	כלאים ז, ז		עלעלה	צלע	
כלים ל, א	טחן	שף	כלים טז, ג		ערק	שרוך	
בבא בתרא ³⁷ ה, ד	אכות	שפית	שקלים ו, ה		עתיק	ישן	
מעילה ג, ט							
כלים טו, ב	שימושא	שרד	כלים טז, ח		פגוזות	קבלו	
			שבת כ, ד		פטם	בריא ²⁹	
מנחות ח, ג	למדתם	תאלפון	ערובין י, ט				
כלים כה, א	שבר	תבר	טהרות א, ב		פלג	חצי	
זבחים יא, א	תמיד	תדיר	ברכות ד, א		פסכתר	סיר	
כלים כא, א	ילקוט	תורמל	תמיד ה, ה		פרס	פרש	
כלאים ה, ז	תתוקד	תקדש	אהלות יז, א				
ראש השנה ד, ט	יבבא	תרועה					

³⁴ בדרך כלל כינה הרמב"ם את שם המסכת בבא מציעאה. ברם יש מקומות בהם קרא למסכת זו 'מציעאה'. ראה: בכורות ט, ז מעילה ו, ה.

³⁵ וכן במלכים א כ, י ובתרגום יונתן שם.

³⁶ במה"ק כתב הרמב"ם "קור וחום - סתוא וקיטא", ותיקן "קיץ וחורף - קיטא וסתוא".

³⁷ בדרך כלל כינה הרמב"ם את שם המסכת בבא בתרא. ברם יש מקומות בהם קרא הרמב"ם למסכת זו 'בתרא'. ראה: ערכים ו, א (בסוף) מעילה ג, ו תמיד ב, ד.

2. תרגומי מילים מהנביאים

כלים יג, ג	מחרשה	עוֹשֵׁף	כלים יג, ה	חרב	אוזמיל
עקצים ג, ב	ערער	עקוב	כלים יב, ח	תאשור ³⁸	אשכרע
מגלה ד, ו	ערום	פוחח	נגעים ב, א	אמה	גומד-
חלה ד, י	מגרש	פרור	כלים כט, א		גרמידא
שביעית ד, ו	שסף ³⁸	פשח		יציע	זיו
עקצים ג, ח			אהלות ח, ב		
כלים טז, ז	מלתחת	קמטרה		יער	חורש
אהלות ט, יד ³⁹			מעילה ג, ט	מגורה	חסין
כלים טז, ז	מנענע	דביעי	כלים טז, ה		
קדושין ד, יב	בחור	רווק		רדיד	כבינתא
מעשרות ה, ז	חשרת	רכפת	בבא בתרא ט, ז		
				מטפחת	מעפרות
כפורים ה, א	חם	שחין	כלים כט, א		
כלים יד, ד	סך	שף		מעוך	נעיץ
אהלות ג, ז	סעיף	שקיף	מקוות ה, ו		
				סבכה	סראגא
			כלים כב, ט		
			שם כד, ח		
			אהלות ח, ד		
			שם יג, ב		

3. תרגומי מילים מהכתובים

לא מצאתי דוגמאות לתרגום מהכתובים פרט לטהרות ז, ט (גרגרן-זולל), אך יש שימוש רב בפסוקים מהכתובים על דרך ההדגמה (לא תרגום).

גם במקומות בהם הרמב"ם אינו מציין באופן מפורש כי פרשנותו מבוססת על התרגום הארמי, ניתן לראות שעשה כן. ראה לדוגמה תרומות ד, יא בפירוש המילה 'קפאה'. יתכן כי הרמב"ם עשה שימוש בלשון התרגום, וציטט אותו כחלק מהפסוק. כבר עמדנו בעבר על כך, שהרמב"ם מצטט פסוקים בצורה שונה מהמקובל היום,⁴⁰ אך המשמעות היא שלא כל הפסוק הוא ציטוט אלא חלקו תרגום וחלקו המקור.

³⁸ גם בתרגומי מילים מהנביא השתמש הרמב"ם באותה הצורה שהשתמש בתרגום אונקלוס לתורה, ואף חזר על תרגומים של מילים נפוצות (כפי שצינו לעיל הערה 29) כמה פעמים.

³⁹ מתרגום זה ניתן ללמוד על מיקומו של הרמב"ם בזמן כתיבת פירוש משנה זו, ראה מה שכתבנו בעניין זה בינטועים' ח (תשס"ב), ספרד ארץ ישראל ומצרים בפיחמ"ש לרמב"ם, 63-43.

⁴⁰ בנספח למאמר בינטועים' ח (שבהערה קודמת). דוגמה מובהקת לכך היא דילוג מילים בתוך הפסוק שאיננו מסומן כמקובל היום עם שלוש נקודות (...). יתכן כי שתילת מילת התרגום בתוך הפסוק גם היא אינה טעות אלא מכוונת, ניתן להסביר בצורה זו את דברי הרמב"ם בפירוש המשנה כלים יג, א שחשבו כי הרמב"ם השתבש שם.

ו. מילון הרמב"ם למשנה

כפי שהוכחנו עד לכאן, הרמב"ם תרגם ופירש מילים רבות של המשנה בצורה ייחודית ומקורית. בסעיף זה ברצוני לייסד מעין מילון של המשנה על פי פירוש המשנה לרמב"ם. במילון זה כללתי מילים ופירושים ייחודיים על פי סדר האלף בית:⁴¹

אבידן	ידים ד, ו	אפיקורס	סנהדרין י, א	ביר	שביעית ח, ה
אבעבועות	מקוות י, ד	אפיקטפיון	שבת כב, ו	ביראות	ערובין ב, א
אבעיות	טבול יום ב, ח	אפר	כלים כט, א	בירה	פרה ג, א
אגף	פאה ד, ה	(מטפחת)		בית פגי	מנחות ז, ג
אומן	נדרים ז, ד	אצטרובלין	עדות ג, ב	בלש	עבודה זרה ה, ו
	נדרים ד, ד	ארז	כלים יב, ח		מדות א, ו
אטום	עקצים ב, ו		פרה ג, ז		כלים טו, ד ⁴²
	מדות ד, ו		פרה ג, ט	בן	נזירות ב, ז
	אהלות ז, א		וראה נגעים ב, א	בסיס	ראה כנה
	פרה ג, ה	אשור	ידים ד, ה	בסס	עקצים א, ה
איל	שקלים ה, ג			בקר	שבת א, ג
איסטסיס	מכות א, ה	באש	שביעית ד, ח	בריא	שבת כ, ד
איתן	שוטה ט, ה		מעשרות א, ב		ערובין י, ט
אכסדרה	תמיד א, ג		וראה צחנה		טהרות א, ב
	אהלות ו, ב	בוהל	מעשרות א, ב	גהר	אהלות ח, ב
אלקטיות	מעשרות ג, ז	בושה	פאה ז, א	גדא	חולין ב, ח
אמרכל	שקלים ה, ב	בוזיכי	פסחים ה, ה	גוד	אהלות טו, ח
אסל	פרה ז, ה		מנחות ב, ב		פרה ב, ב
	פרה י, ד		תמיד ד, ד	גולל	אהלות ב, ד ⁴³
אסקריטן	חלה א, ד	בזק	ערובין י, יד	גולם	אבות ה, ו
		בטח	אהלות יב, ג		חולין א, ה ⁴⁴

⁴¹ בסעיף זה כמו גם בסעיפים נוספים במאמר זה (כל המקומות שכתב הרמב"ם כללים; מקומות שביקש שיזכרו וכיו), נעשתה מלאכה שיש בה יגיעה רבה, ושום חוכמה אין בה (ראה דברי הר"י קאפח בהקדמה לספרו המקרא ברמב"ם, ירושלים תשל"ד, עמ' ח), אך כיון שהיא נעשתה (ראה בפתיחה למאמר), ועשוי להיות בה תועלת לחובבי תורת הרמב"ם, והמבקשים להקיף את כל דבריו בפירוש המשנה – ראוי לדעתי לפרסמה. כמו כן ברשימה זו יש תועלת רבה לחוקרי תורת ההגיה והלשון של הרמב"ם בעברית ובערבית. ראה בחיבורה של צורבל תלמה, לשון המשנה באוטוגראף פירוש המשנה לרמב"ם, עבודת דוקטור אוניברסיטה העברית, תמוז תשמ"ו, פורסם כספר מתוך הסדרה עדה ולשון (כה), מסורת הלשון של הרמב"ם, ירושלים תשס"ד.

⁴² ראה ערוך ערך בלשת, ובפרוש הגאונים לטהרות, מהדורת ר"י אפשטיין, עמ' 39. ומילה זו ביאר הרמב"ם גם בדרך התרגום ראה לעיל הערה 28.

⁴³ גולל הוא הכיסוי שעל פי הקבר או על המת, דופק הוא הדבר עליו נשען כיסוי זה. להגדרה ההלכתית של גולל ודופק ראה רש"י כתובות ד, ב ד"ה גולל; תוספות שם ד"ה עד; פרוש הגאונים לסדר טהרות, מהדורת ר"י אפשטיין, על מסכת כלים עמ' 80; סדרי טהרות על מסכת אהלות סד, א; משנה, מהדורת אלבק, בהשלמות לעירובין פרק א משנה ז, ובהשלמות לאהלות פרק ב משנה ד; אור הישר לר"ש הילמן על חולין עב, א, קדשים חלק ב, עמ' 151-153; אנציקלופדיה תלמודית ערך גולל ודפק, חלק ה עמ' שסט.

⁴⁴ ראה גם עדיות ג, ט.

גומד	כלים כט, א	דמעך	טהרות ב, ג	חבש	כלים כג, ב
גוש	טהרות ג, ב		חגיגה ג, ד	חגב	עדיות ח, ד
גושש	חלה ב, ב		וראה גם מדומע	חגורה	עדיות ג, ד
גזרה	אהלות ח, ב	דפק	תמיד א, ב	(וראה המינו)	(ערובין י, טו)
גט	גטין ב, ה	דרבנן	כלים ט, ו	חדקים	ערובין י, ח
גימון	שבת ה, ד	דשו	בבא בתרא ב, ד	חומרת	סנהדרין ז, ב
גלגילון	נגעים יא, יא			חור	כלים יג, ו
גלל	כלים יא, א	הבאי	תמיד ב, ב	חורי	עדיות ג, י
	אהלות ב, ד ⁴⁵	הוחלט	כלים ו, ג	חורף	מעשרות ג, ז
גמלאה	כלאים ג, ב	הוסבך	פאה ז, ג	חותל	כלים טז, ה
	שביעית ב, ח	הטי	תרומות יא, ח	חזום	עקצים ב, ב
גנאי	שבת ו, ד	הין	שביעית י, ט	חי	דמאי ג, ב
גפה	פאה ו, ב	הספקה	שקלים ד, ט	חיבוק	פאה ח, ג
	עדיות ד, ד	הערמה	תמורה ה, א	חיל	כלים טו, ב
גפף	כלים ב, ד	הפג	כפורים א, ז	חינוך	חולין ד, ב
	כלים טו, ב	הצניע	דמאי ג, ג	חלול	מנחות ד, ד
גרגרן	ראה גם מגפף	השקה	טהרות ח, ט	חלמה	אהלות ט, ג
גרגרת	נדה י, ז	התגלע	נדה ח, ב	חלף	כלים כא, ד
	טהרות ז, ט	ו	כלים יב, ב	חלשים	עקצים א, ד
דוגמא	עדיות ה, ו	זהורית	כפורים ד, ב	חמד (=נשרף)	ערכים ט, ד
דוחק	מעשר שני ב, ו	זוחלין	ערובין י, ו	חמר	חולין ג, ג
דיאתיקי	מועד ג, ג		מקוות א, ח		כלים ג, ז
	בבא מציעאה א, ז	זולל	טהרות ז, ט		כלים יב, ב
דיו	בבא בתרא ח, ו	זומם	תרומות ט, ג	חמת	עקצים ב, ו
דיומדין	כלים כ, ג	זונה	כלאים א, א	חנונות	עדיות ה, א
דכי	ערובין ב, א		כלים כד, טז	חסינה	שבת ה, ד
דכר	עדיות ח, ד		כלים כו, ג	חסם	כלים טז, ה
דליל	שקלים ה, ג	זונין	כלים א, א		תרומות ט, ג
דלפקי	בבא קמא ב, א	זוקפין	עדיות ג, י		כלים יג, ה
	עבודה זרה ה, ה	זיבורית	מקוות י, א		כלים טז, ב-ו ז
	כלים כב, א ⁴⁶	זיוף	גיטין ב, ד		כלים כ, ב
דמאי	ברכות ז, א ⁴⁷	זכר	שקלים ה, ט		מכשירין ⁴⁸ ה, ז

⁴⁵ והשווה למורה הנבוכים ג, ד.

⁴⁶ ראה גם בערוך ערך דלפק, ובפירוש הגאונים לסדר טהרות עמ' 61. במשנת עבודה זרה כתב הרמב"ם 'דולפקי' ובפירוש שם 'דולפקי'. ההגייה שווה אך הכתיב שונה. זהו מקום נוסף שהרמב"ם מציג מסורות שונות בנוסח המשנה. בכלים נקט בכתיב שלישי ללא האות וו, אך במסכת זו חסר לנו כתב יד הרמב"ם, ואין אנו יודעים כיצד כתב וניקד מילה זו במקור. הרבה מהמילים שהבאנו במילון זה מנוקדות בכתב יד הרמב"ם וניתן ללמוד הרבה מהניקוד.

⁴⁷ פירש מילה זו כמילה מורכבת. המקור בירושלמי מעשר שני ה, ה (דף נו טור ד, וכן בערובין א, ל), וכך גם כתב הערוך ערך דמאי בפירוש השלישי, וכן רב ניסים גאון בספר המפתח ברכות מז, א. כהסבר הרמב"ם נקטו רבים מהראשונים אחריו, ראה בכפתור ופרח (פרק ב) וברמ"א בשו"ע יו"ד שלא, נט.

⁴⁸ בדרך כלל כינה הרמב"ם את שם המסכת משקיף. ברם ישנם מקומות בהם קרא למסכת זו 'מכשירין'. ראה: סוכה ג, מה"ק ומה"ב עדיות ח, ד ידים ז, ובמסכת עבודה זרה מהדורה מבוארת ב, ז עמ' עג-עח.

חסד	דמאי ז, ג	טהור	עדיות ח, ד	יטו	ברכות א, ו ⁵²
חפוש	בבא קמא א, א	טומאת מדף ⁵⁰	עדיות ו, ב	ילקוט	כלים כ, א
חקר	ערובין י, יד	טומן	כלאים א, ט	יער	מעילה ג, ט
חרב	כלים יג, ה	טוען	דמאי ג, ב	יצול	כלים כא, ב
חרדלית	עדיות ה, ב	טירה	כלים ה, ג	יציע	אהלות ח, ב
חרחור	מקוות ה, ו	טלפיים	פרה ב, ב	ישפה	בבא בתרא ה, ד
	כלים ט, ז	טמיא	אהלות יז, ג	יתעכב	סוכה ה, ו
	כלים יג, ג	טסין	מדות ג, ד		
	כלים כה, ג		כלים יא, ג	כבינתא	בבא בתרא ט, ז
	כלים כט, ז-ח	טפי	נגעים יב, ה	כבש	פרה ג, ה
	טבול יום א, ג		פרה ו, ג	כור	שבת ח, ד
	עקצים ג, יא	טפלה	כלים ג, ד		כלים ח, ט
חריץ	כלאים ב, ו	טרית טרופה	נדרים ו, ג	כזב	פרה ח, ט
	כלאים ג, ג		עבודה זרה ב, ו ⁵¹	כיצד	ברכות ו, א ⁵³
חרמו שלים	נדרים ב, ה	טרקלין	ערובין ו, ו	ככי	אהלות יג, ו
חשוך	כלים א, ב		אבות ד, יז		פרה ה, ד
חשרת	מעשרות ה, ז		מדות א, ה	כלוב	כלים כג, ה
חתיה	כפורים ד, ד	יגום	עקצים ב, ז	כנה	כפורים ה, ב
		יגלום	כלים יב, ז		כלים ז, א
טבל	ברכות ז, א ⁴⁹	יגמא	שבת יד, ד		כלים ז, ו

⁴⁹ גם כאן הסביר כי מילה זו היא מילה מורכבת. לא מצאתי מקור קדום לרמב"ם, שמשביר 'טבל' באופן דומה, אך כהסבר הרמב"ם כתב גם רבנו מנוח בהלכות חמץ ומצה ו, ז כפירוש ראשון, ורבנו אשתורי הפרחי בכפתור ופרח פרק ב.

⁵⁰ על טומאה זו ראה מה שכתבנו ב: הרמב"ם והרבדים, 'צהר' טו (תשס"ג), עמ' 55-64.

⁵¹ ראה גם הלכות מאכלות אסורות ג, כג ובערוך ערך טרית ב.

⁵² מקור דברי הרמב"ם בגמרא ברכות יא, א: "ומעשה ברבי ישמעאל ורבי אלעזר בן עזריה שהיו מסובין במקום אחד...". המילה 'נוטה' מופיעה פעמים רבות במשנה ובפירוש המשנה, אך רק פעם אחת נוספת מצאתי במשנה מילה זו ביחס לבן אדם. ראה מכות ג, יד: "...ואינו מכה אותו לא עומד ולא יושב אלא מוטה". בפירוש המשנה מידות ב, ג על המשנה "חוץ משער טדי שהיו שם שתי אבנים מוטות זו על גב זו", צייר הרמב"ם את צורת ההטיה של האבנים, עיי"ש.

⁵³ כהסבר הרמב"ם מובא בערוך בערך 'כיצד' והוסיף שם בערוך השלם שכך הגרסא במשנה, ואף כתב שהרמב"ם גורס כך. אך בכ"י הרמב"ם נוסח המשנה הוא "כיצד" (מנוקד), ורק בפירוש כתב את מקור המילה. וראה אוצר הגאונים חלק הפירושים (עמ' 49) שכתבו שם: "כאיזצד". בהגדרת המילה 'כיצד' במילון של אליעזר בן יהודה כתוב (כרך חמישי עמ' 2347-2350): "מלת שאלה לאיכות הדבר, כמו איך, איכה". המילה הערבית 'כיפיה' פירושה המילולי 'איכות' שבעיקרה היא מילה מעולם הלוגיקה (תורת ההגיון). ראה במלות ההגיון שער ב בעניין איכות המשפט: "מה שירה עליו מעניין החיוב והשלילה", ויותר מכך בשער השלישי בעניין איכות המציאות: "ואם יחובר בנשוא המשפט מלה תורה על איכות מציאות נשוא לנושאו, כמו אמרנו: אפשר, ונמנע... ואנחנו נקרא אלו המלות והדומה להן - הצדדים. כאמרנו 'האדם אפשר שיכתוב'... 'אפשר' - צד". האיכות היא גם אחד מהעשרה סוגים לכל הנמצאים ראה מילות ההגיון שער עשירי. אם כן נמצאנו למדים שמילת 'כיצד' מכילה בתוכה שאלה על איכות הדבר, ואיכות היא צד. איכות המציאות מתורגם ל-modalities שפירושו גם אופן המציאות.

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

כלאים ב, ו	מישור	שבת יח, ב	מדדין	כלים יא, ז	כנה (המשך)
דמאי ז, ג	מלאכה	דמאי א, ג	מדומע	כלים כד, ו	
כלים כג, ה	מכמורת	חגיגה ג, ד		כלים כה, ז	
שביעית ח, א	מלוגמא	טבול יום ג, ד		כלים יד, ד	כנף
מעשר שני א, ה	מלח	וראה דמע		כלאים ב, ה ⁵⁴	כסיח
כלים ט, ו	מלמד	כלים טז, ז	מדף	שביעית ב, י	
כלים כט, ז		זבים ד, ו		ידיים ד, ו	כעס
שבת כד, ג	מלעיטין	פרה י, א		כלים כג, ב	כר (של הגמל)
כלים טז, ז	מלתחת	וראה נדף		שקלים ה, א	כרוז
אהלות ט, יד		טהרות ז, ה	מובל	כתובות יג, י	כרך
שבת כד, ג	ממרין	עדיות ד, ו	מוחל	ערובין י, א	כרכות
כלים יא, ב ⁵⁹	מנעול	מגלה א, ז	מוחלט	כתובות ד, ו	כרם
כלים טז, ז	מנענעים	כלים ו, ג		עדיות ב, ד	
מכות ב, א	מעגלה	בבא קמא י, י	מוכין	שבת א, א	כרמלית
כלים כ, ח	מעדנים	כלים כב, ט		אהלות יח, ח	
מקוות ה, ו	מעוד	ביצה ד, א	מוקצה	אהלות א, ט	כרע
מנחות ח, ד	מעטן	ביצה ד, ז		כלים יז, ה ⁵⁵	כרתי
טהרות ט, א		כלאים ד, ב	מחול		
אהלות יז, א	מענה	פאה ג, ג ⁵⁷	מחליק	שבת א, ג ⁵⁶	לבקרו
שבת יב, א	מעצד	אהלות טז, א	מחרשה	כלאים ט, ח	לוז
כלים כ, ה	מפץ	כלים יג, ה		כלים יד, א	לוטש
כלים כד, י		פסחים י, ג	מטבל	מנחות ח, ג	למדתם
פרה יב, ב	מצה	כלים כ, א	מיזדה		
שבת טו, ג	מציעין	ברכות ו, ג	מין(=סוג)	שביעית ט, ו	מגבב
כלים טו, ו	מקוננת	פאה ב, ה		כלים טז, ה	מגורה
טבול יום ב, ג	מקפה	דמאי ה, ו		כלים טז, ז	מגן
שבת ט, ו	מקק	כלים טז, א ⁵⁸		פסחים ה, ט	מגס
פאה ב, ז	מקרסמין	ידיים ד, ו	מירם	זבחים יא, ח	מגעילן
שביעית ב, ג		תמיד ג, ב	מירק	סנהדרין ז, ו	מגפף
עבודה זרה ג, ג ⁶⁰		מקוות י, א		ראה גפף	
				שקלים ח, ב	מגריפה

⁵⁴ ראה בספרו של עזרא ציון מלמד, מבוא לספרות התלמוד, ירושלים תשי"ד, עמ' 96.

⁵⁵ אין מילה זו זהה למילה כרתן שמשעותה צבע של הירקות. ראה ברכות א, ה ובניקוד שם ובסוכה ג, ו עם הניקוד, וכך גם הגרסא המדויקת בהלכות שופר סוכה ולולב ח, ח. השווה לעיל הערה 32.

⁵⁶ ראה גם תמיד ג, ד.

⁵⁷ ראה בספרו של עזרא ציון מלמד (לעיל הערה 54), עמ' 96.

⁵⁸ נראה כי 'נוע', 'אלנוע' וכן 'גנסי', אלו מילים בעלי משמעות קרובה מאוד של 'מין' ו'סוג'.

⁵⁹ ראה גם אהלות יג, ה.

⁶⁰ ראה גם מעשרות ג, ג; שבת יב, ב; שם יח, ב; כלים יא, ג.

מרבך	אהלות ג, ז ⁶¹	נדף	עדיות ו, ב	נצרים	בכורים ג, ח
מרבכת	מנחות ט, ג		כלים טז, ז	נשקף	אהלות ג, ז
מרון	ראש השנה א, ב		פרה י, א	נתערער	כלים ג, ד
מריחה	פאה א, ו		וראה מדף	נתר	כלים א, ב
מריצה	מעשרות א, ו ⁶²	נוקד	פרה א, ג	סבל	כלים כח, ט
מרמה	שקלים ח, ב	נוקף	פאה ח, ג	סבלונות	קדושין ב, ו
מרפסת	תמורה ה, א	נופים	מעשר שני ה, טו	סבתו	בבא בתרא ט, ה
משחטם	ערובין ח, ב	נחיל	תעניות א, ז	סגפה	בכורות ה, ג
משכן	פרה ב, א	נחמדו	בבא קמא י, ב	סוגה	בבא מציעאה ז, י
(לקחת עבוט)	שקלים א, ג	נחשתו	חולין ג, ג	סופגנין	כלים ט, ה
משמא (אבן)	כלים א, ג	נימה	כלים כט, א	סות	חלה א, ד
משמרת	שבת כ, א	ניר ⁶⁴ (שתי משמעויות)	פאה ב, א	סטר	כלים ה, א
משעול	פאה ב, א		כלאים ד, ט	סיר	כלים טז, ז
משערין	שקלים ד, ט		שביעית ד, ב-ג	סך	כלים כ, ג
משרת	חלה א, ד		שבת ח, ב	סככות	תמיד ה, ה
מתבוסס	אהלות ב, ב		ביצה ד, ה	סכר	כלים יד, ד
מתמשין	שבת כב, ו		כלים ב, ה	סלע	אהלות ח, ב
מתעמלין	שבת כב, ו	נמלך	זבים ה, ה	סמר	כלים כג, ה
נבוב	אהלות ט, ג		פרה י, ו	סעד	ערלה א, ג
נבלל	מעשר שני ב, ה		דמאי ג, ב	סעיף	וראה אהלות ג, ז
נדבך	ברכות ב, ד	נמס	תרומות א, ט	ספחת	נדה ט, ח
	כלים כ, ה	נמקו	תמורה ה, ג	ספיח	פרה ג, ה
	אהלות יד, א	נעיץ	מעשרות א, ב	ספק	אהלות ג, ז
	זבים ה, ב ⁶³	נפשח	בכורים א, ח		אהלות ח, ב
		נצב	מקוות ה, ו		נגעים א, א
			שביעית ד, ו		תרומות ט, ד
			עדיות ג, י		שקלים ד, ט

⁶¹ מקור הדברים באוצר הגאונים על מסכת שבת חלק הפירושים עמ' 81. הרמב"ם עשה שימוש במילה זו במשנה תורה בהלכות שבת כה, כא. את הפסוק מויקרא ו, יד הביא הרמב"ם כראיה לכך שהשורש 'רבכ' עניינו איסוף וצבירה. ברם סייג את דבריו ואמר 'יש שפירשו כך גם...', מפני שלדעתו פירוש המילה בתורה הוא הצפה בשמן. ראה בפירושו למשנה מנחות ג, ב, וט, ג.

⁶² בפרשנות מילה זו זו הולך הרמב"ם בדרך הגאונים. ראה מלון רס"ג למשנה ובתשובות הגאונים (שמחה אסף, ירושלים תש"ב) עמ' 174. כמו כן הבנת פעולת המירוח בפי'המ"ש זהה לתאור הפעולה במשנה תורה הלכות מעשרות ג, יג.

⁶³ על מילה זו ראה לשוננו יח עמ' 171. האריך הרמב"ם בהסבר צורת בניית הבניין בברכות ב, ד, כדי שנוכל להבין מה הוא הנדבך. גם בפירושו לכלים כ, ה האריך בביאור מילה זו, ושם כתב את הסיבה לאריכות: "נבאר עיקר שם נדבך, מפני שכבר היה בו טעות גדולה לרבים". נראה כי סיבת הטעות היא חוסר ההבחנה בין מילת 'נדבך' המוזכרת במשנה בכמה מקומות, לבין השימוש במילה זו בלשון התלמוד והלאה (תקופת הרמב"ם עד ימינו), ראה מה שכתבנו בביאורנו למסכת ברכות עמ' עט-פג.

⁶⁴ המילה 'ניר' מופיעה עשרות פעמים במשנה (ראה לדוגמה כלאים ב, ח; אבות ג, ז ועוד) ולכן תרגם הרמב"ם מילה זו לערבית. יש שני מובנים למילה 'ניר' האחד שדה ניר והשני סוג של אריגת חוטים. מסיבה זו הקפיד הרמב"ם לבאר בכל מקום לאיזה ניר המשנה מתכוונת.

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

ספקלריה	כלים ל, ב	פנקס	כלים כד, ז	ציר (של דלת)	ערובין י, יב
ספר	סנהדרין א, ה	פסיפס	מדות א, ה		מועד א, י
סרידה	כלים יג, א	פסכתר	נגעים יא, ז	ציץ	כלים יא, ב
סתיו	כלים ח, ג		ערובין י, טו	צמיתות	כלים טז, ד
עביט	נדרים ו, ו	פקיע	תמיד ה, ה		ערכים ט, ד
עגלא	תרומות יא, ב	פקפוק	עדיות ג, ה	צמל	כלים ו, ג
תליתאה	טהרות י, ד	פרור	עדיות ה, ו	צמרירות	נדה ה, ז
עזק	פרה א, א		חלה ד, יא	צנה	נדה ט, ח
עיר	אהלות יח, ה	פרח	פסחים ב, א	צנוע	ברכות ב, ו ⁶⁷
ענוי	כתובות יג, י	פריץ	אהלות ו, ז	צפירה	כלאים ט, ה
עני	בבא מציעאה ז, י	פרע	אהלות יא, ח	צרב	מעשר שני ה, א
עלול	כלים טז, ז	פרס (אמצע)	עקצים ג, ו	צרוה	כלים טז, ג
עלעלה	כלים י, א		כלים כא, א		נגעים ו, ח
עמעום	כלים ז, ז	פרס (שטח)	אהלות ח, ב	קבלו	עדיות ה, א
עסק	כלאים ז, ז		שקלים ג, א	קדה	כלים טז, ח
עציץ	מעשר שני ג, א		בכורות ט, ה		כלאים א, ח
עצם	נגעים יב, ה		פרה א, א		וזו הקציעה
ערום	דמאי ה, י	פרסה	אהלות ב, ג	קדוש	ראה כרתות א, א
ערער	כתובות ג, ד	פשח	אהלות יז, א		ועקצים ג, ה
ערש	בכורות ו, ט	פשרה	פרה ב, ב		הקדמה לכלים
עשת	אהלות יז, ג	פשתן	עקצים ג, ח	קדח	עמי כב וראה
עתיק	מגלה ד, ו	צאתיו	כתובות י, ה	קהה	תקדש
פג	עקצים ג, ב	צבתים	כלים כו, ו	קוד	נגעים ו, ח
פוחח	אהלות יב, ד	צדה	פרה ח, י	קומציא	נגעים ד, יא
פולמוס	נדה ד, א	צחנה	ערובין י, א	קונתס	כלים טז, א
פותרה	כלים יא, ב		כלים כ, א	קופה	עדיות ח, ד
פטם	שבת כ, ד	ציבי	תרומות י, א	קופיס	ערובין ג, ג
פלג	שבת כ, ד	ציר	נדרים ו, ג	קטומה	תרומות ד, יא
	ערובין י, ט		מכשירין ו, ג	קיטון	בכורות א, ז
	טהרות א, ב		וראה באש	קיץ	שבת ג, א
	ברכות ד, א		כלאים ה, ב		מדות א, ה
	מעשר שני ד, ח ⁶⁵		ברכות ו, ז		שביעית ה, ד
			תרומות י, ח		מעשרות ג, ז
			כפורים ח, ב		מדות א, ה
			נדרים ו, ג		כלים כד, טו
			עבודה זרה ב, ו		כלים כו, ג
			עדיות ז, ב		אהלות יח, ט
			מכשירין ו, ג ⁶⁶		נגעים יא, ז

⁶⁵ בביאורו למלה פלג שילב הרמב"ם תרגום של מילה מהמשנה לערבית, וכן הראה את מקורה הארמי באמצעות התרגום לתורה.

⁶⁶ ראה גם במאירי על המשנה בעבודה זרה ב, ו בשם הר"י מיגאש, ובהלכות מאכלות אסורות ג, כב.

⁶⁷ הרמב"ם מסביר שאיטניס הוא חולה שיש לו חום (גופו מצונן), אף אם אין בו סכנה כלל. ובמקור הערבי "מברוד אלגיסים". מקור דברי הרמב"ם ברס"ג (אוצר הגאונים ברכות, לקוטי רב"ס, אחרי חלק הפירושים): "פי אסתניס בלשון ישמעל מתקזז, וקיל מקשער אלגיסים וקיל עלילי".

קלופה	בכורים ג, ח	רוקם	חולין ט, ו	שסף	שביעית ד, ו
קלל	עדיות ז, ה	רחש	תרומות ח, ד	שעמום	עקצים ג, ח
קלע	פרה ג, ב	רכן	תרומות יא, ז	שפיה	כתובות ה, ד
קנוב	פרה י, ג ⁶⁸	רכפה	מעשרות ה, ז		בבא בתרא ה, ד
קנתו	עדיות ג, ה	רמה	אהלות ב, ב		עבודה זרה ג, י
קסוה	כלים טז, ב	רמץ	כלאים א, ב	שפיר	מעילה ג, ט
קערה	כלים כ, ח	רמש	נדרי ו, א	שפיתה	כלים ל, א
קפא	מכות ב, א	רסק	תרומות ח, ד	שפך	נדה ג, ג
קפוח	סנהדרין ט, ו	רעולות	עקצים א, ה	שקיפין	כלים ו, ג
קרויה	כלים טז, א	רצץ	שבת ו, ו		פאה ז, א
קרח	תרומות ד, יא	שאתו	עקצים ב, ו		שבת י, ב
קרן	מעשרות א, ז	שבולת	מעשר שני ג, ט	שרד	מדות ב, ג
קרסול	אהלות טז, א	שבח	מכשירין א, ז	שרה	אהלות ג, ז
קרסום	פרה ה, ג	שבס	כפורים ג, יא	שרוך	אהלות ח, ב
	כלאים ד, א	שבכה	כלים כח, י	שריג	אהלות ט, י
	מעשרות א, ג		כלים ח, ג	שתייה	אהלות י, ז
	נדה ב, ו		כלים כב, ט		נגעים יב, ד
	אהלות א, ט		כלים כד, ח ו-טז		כלים טו, ב
	פאה ב, ז		כלים כח, ט		נזירות ו, א
	עבודה זרה ג, י		אהלות ח, ד		כלים טז, ג
	מנחות ח, ו		אהלות יג, ב ⁶⁹		עקצים א, ג
	ראה מקרסם	שבר	אהלות יג, ב ⁶⁹		כפורים ה, א
	פאה ז, ד	שגר	כלים כה, א	תאשור	כלים יב, ח
	כפורים ג, ד	שוכה	בבא בתרא ב, ה	תבלול	נגעים ב, א
	כלים ח, ו	שומה	מכשירין א, ג	תבר	בכורות ו, ב
	טהרות א, ח	שוע	תרומות יא, ט	תדיר	כלים כה, א
	טבול יום א, א	שוקת	כלאים ט, ח	תור	זבחים י, א
קש	כלים יז, א	שחונה	פרה ה, א		כלאים ב, ז
קתדרה	כתובות ה, ד	שיירה	כפורים ה, א	תורמל	כלים יח, ב
רבוכה	כלים כב, ג	שכיב מרע	ערובין א, ח		שביעית ב, ח
רבקות	מנחות ט, ג	שלהין	טבול יום ד, ה		כלים טז, ד
רדד	ערובין ב, א		פאה ג, ח		כלים יט, ח
	תמיד ו, ב		שביעית ב, ב		כלים כ, א
	אהלות ז, ב		מועד א, א		מקוות י, ג
	מקוות ז, ז		בבא בתרא ב, יג		נגעים יא, יא
רדה	פרה ג, ב	שלוח	פרה ג, ב	תלמוד ערוך	מנחות ב, ב
רדיד	בבא בתרא ט, ז	שלולית	זבים א, ה	תמך	פרה ג, ה
	כלים כט, א		פאה ב, א	תקדש	כלאים ה, ז
רומח	כלים יא, ח	שלחין	אהלות טז, ו ⁷⁰	תרגול	שבת ה, ד
רוק	קדושין ד, יב		שבת ד, ב		תרומות יא, ט

⁶⁸ ראה גם פרה ז, ה, וכן תרגום מילה זו במורה הנבוכים ב, י; ב, כט; ב, מג; ג, ב.

⁶⁹ ראה גם שבת ט, ה; נגעים יא, יא.

⁷⁰ שלולית היא אמת המים, ראה בבא קמא סא, א-ב והשווה לרס"ג במילון שלו למשנה (עמ' 146) ר' נתן אב הישיבה בפירושו למשנה פאה ב, א תשובות הגאונים אסף תשי"ב (ערבית עמ' 174, עברית עמ' 178).

ז. לשון משא ומתן כדרך לפירוש המשנה

הרמב"ם השתמש בדרכים מגוונות בכדי להביע באופן בהיר את פירושו למשנה בפני הלומד. אחת הדרכים היא שימוש באמצעים דידיקטאים שיגרמו ללומד לצאת משגרת הלימוד, ולבחון את הדברים הכתובים. אמצעי דידיקטי שכזה הוא שימוש בסגנון כתיבה שיגרום ללומד לעיין מחדש בדברים. דבר זה עשה הרמב"ם באמצעות העלאת קושי שעשוי להתעורר לאדם הלומד את המשנה, הבאת דעה דחוייה וכדו'. בשורות הבאות נסקור משפטים כאלו בפירוש המשנה:

יואין זה סותר את הכללי⁷¹ - שבת יא, ו; ערובין ט, ג; סנהדרין ז, ד; עבודה זרה ה, ח; הוריות ב, ח; כלים ט, ח; זבים ה, י; אהלות ג, א; שם ה, ו.

יואל תתמה על אמרוי - בבא קמא ד, ג; שם ט, יא; חולין ג, ד; שם ד, ו; אהלות טו, י; פרה יא, ז; נגעים יא, א.

יואל תטעךי - כלאים ט, א; הקדמה לזבחים עמי' טו; בכורות ד, ד; מדות ד, ג; נגעים ו, ו; שם ז, ד; כלים יז, יד; טהרות ח, ג; מקוות ד, ג.

יושמא יקשה מקשהי - דמאי ג, א; כלאים ג, א; שם ה, ה; תרומות א, א; ביצה א, י; יבמות א, א; נדרים ב, א; שוטה ב, ד; זבחים ה, ח; שם י, ח מה"ק; מקוות ד, ד.

יואני תמה... ותרופך הדבר לדעתיי - קדושין ד, ו; חולין יא, ג מה"ק; פרה י, ד.

יואל יעלה בדעתךי - נדה ג, ב.

יואולי תקשהי - דמאי ז, ח; שבת ד, א; מנחות ד, א מה"ק; חולין א, א; שם ו, ז; בכורות א, ג; כרתות ג, ד.

יואל תחשובי - בכורות ז, ו.

ח. כללים בפירוש המשנה

במקומות רבים מאוד בפירוש המשנה קבע הרמב"ם 'כללים' ו-'עיקרים' (ובלשון ערבית 'אצול') הקשורים לפירושו, ובעיקר לנושאים יסודיים ביהדות - בדרך כלל נושאים הקשורים להלכה. ביטויים אלו נראים כבאים לעורר את תשומת ליבו של הלומד והמעין לנושא הנידון. במסגרת הדיון על לשון וסגנון פירוש המשנה, אספתי את המקומות בהם הרמב"ם הביא 'כללים' אלו, וסידרתי אותם על פי סדר האלף בית.⁷² נראה כי הכלל "כל

⁷¹ כוונתי לביטוי 'ליס ינאקף' הדיה אלאצולי.

⁷² דרכנו בסיכום זה להביא את העניין בו עוסק הכלל, ולא את המילים הבאות מיד אחרי האמירה של הרמב"ם, לדוגמה - אם הרמב"ם כתב "כלל הוא אצלנו ששבת עולה ואינה מפסקת" והרמב"ם דן בנושא של אבלות, נסווג את הכלל "אבלות בשבת עולה ואינה מפסקת" והוא יופיע באות א. כמו כן

דברי הרמב"ם הם בתכלית הדיוק, ויש לדקדק ולפלפל בדבריו כאשר תוכל לדקדק בגמרא עצמה⁷³ מתאימים לכל כתבי הרמב"ם ופירוש המשנה בכללם, ועל כן יש לתת סיבה מה ראה הרמב"ם לכתוב ביטויים אלו בכל מקום. במסגרת מאמר זה נציע הסבר למקרים בהם הרמב"ם כתב לזכור או לדעת פרושים מסוימים (ראה בריש פרק י') ואילו ביחס לביטויים אחרים נסתפק בהבאת המקורות בלבד, וברמיזות לכיוונים שונים בהסבר הביטויים (ראה לדוגמה הערות 86, 87, 125).

1. רשימת הכללים

זבחים ד, ג	אוכל קורבן או מנחה שהתפגלו, מתי חייב כרת	כתובות ב, א	אבדה הכתובה
פרה יא, ג	אוכל: טמא לחטאת	מועד ג, ה	אבלות בשבת אינה עולה ואינה מפסקת
עדיות ב, ג	אוכלים טמאים מטמאים את הידים	עדיות ו, ג	אבר ללא עצם ואבר מן החי
חולין ב, ה	[מחשבה בכדי שיטמא]	עקצים ג, ב	אברין אין להם שיעור
עקצים ג, ג	אור שלא שבת אין מברכים עליו	מעילה ד, ג	אדם נעשה אהל לטמא
ברכות ח, ו ⁷⁷	אותו ואת בנו	טהרות א, א	אדם נקרא גנב רק כאשר החפץ יהיה ברשותו
חולין ה, א	אחורי כלי מטמא אוכלין ומשקים	אהלות י, א	אדם יוצא ידי חובת לולב בהגבהה ⁷⁴
כלים ב, סוף א	אחזקי אסורא לא מחזקינן אחרי רבים להטות	בבא קמא ז, ו	אדם שנטמא במת מטמא כלים שבעה ימים וחברו ערב
שביעית ה, ז	איברים אין להם שיעור	סוכה ג, יב	אדר סמוך לניסן לעולם חסר אהל בתוך אהל
שבת א, ג		אהלות א, ה	
עדיות ה, ז		אהלות יח, א ⁷⁵	
עדיות ו, ב		פסחים ד, י	
		כלים י, ז ⁷⁶	
		אהלות ד, א	

כאשר מצאתי כמה כללים העוסקים באותו נושא הבאתי את כולם תחת הכותרת, וחילקתי את הנושאים חלוקה פנימית. לדוגמה - כיוון שכללים רבים מתייחסים למונח 'אוכל' (אוכל טמא לחטאת; אוכל מטמא את הידים, ועוד), אז את כולם הבאתי באות א.

⁷³ ספר יד מלאכי לרי' מלאכי בן יעקב הכהן, חלק שני, כללי הרמב"ם והראב"ד והסמ"ג, כלל ג בשם משפטי שמואל סי' קך.

⁷⁴ שווה בתוכנו לכלל הקודם.

⁷⁵ ראה גם פרה יב, ו.

⁷⁶ במהדורה ראשונה אף זירז הרמב"ם לזכור כלל זה, אך מחק זאת במהדורה אחרונה, ראה לקמן בפרק יא העוסק במקומות שהרמב"ם זרז לזכור במהדורה ראשונה ומחק זאת במהדורה אחרונה.

⁷⁷ יש שטענו כי הרמב"ם חזר בו מדבריו בפייהמ"ש ומפרשנות הרי"ף, מפני שבהלכות שבת כט, כה הסביר את דברי רבי חנינא מסורא (ברכות נב, ב) גם על נר של גויים. ראה את הסברנו לקושי זה בפירוש הרמב"ם למסכת ברכות - מהדורה מבוארת עמי' שמו-שמו. מכל מקום קושי זה מסביר היטב מדוע נקט הרמב"ם לשון של 'כללי' במקרה זה.

בבא קמא ח, ו	אין בית דין נותן זמן בנזיקין	דמאי ד, א	אין אדם חוטא ולא לו ⁷⁸
בכורים ג, ג	אין בעלי אומנויות עומדים בפני תלמידי חכמים	דמאי ד, ז בכורות ד, י	
זבחים ו, א כרתות ו, ו	אין בעלי חיים נדחין	פסחים ב, ד כתובות ג, א	אין אדם לוקה ומשלם
שבת ד, א מקוות ט, ג	אין גוזרים גזרה לגזרה	בבא קמא ז, ב בבא קמא ח, ג מכות א, ב	
עדיות ה, א	אין גויים מטמאים בנדה וזיבה	תרומות ג, ד	אין אדם מבטל שליחותו
שוטה ז, ה	אין גוללים ספר תורה בציבור	קדושין א, ב כתובות י, א	אין אדם מוריש זכות ביתו אין אדם מוריש שבועה
כתובות י, ג-ד בבא קמא ג, א	אין דין קדימה במטלטלים אין דרכם של בני אדם להתבונן בדרכים	פאה ז, ח כתובות ה, ג חולין יב, א	אין אדם מקדיש דבר שלא בא לעולם/שלא שלו
בבא קמא ג, ב	אין דרכם של בני אדם להתחכך בכתלים	יבמות ט, ב כתובות ב, ג	אין אדם משים עצמו רשע
קנים א, ה תמורה ה, ג תמורה ו, א	אין הקנין מתפרשין אין הקדש לעבודה זרה	כתובות ג, ח בבא קמא ט, ט שבועות ח, ג	אין אדם משלם קנס ע"פ עצמו
תרומות ט, ז שביעית ט, ט	אין זריעה להקדש ותרומה אין חוטא נשכר	כתובות ג, ב גטין ה, ד	אין אדם מת ומשלם
כלאים ח, ד	אין חוששים לזרע האב בכלאים	בבא קמא ג, י בבא קמא ז, ב סנהדרין ח, ו שבועות ד, ז	
יבמות ז, ד עדיות ב, ג תרומות ה, ט	אין חייס לעבדים אין טומאת ידים במקדש אין טנופת של תרומה מצטרפת ושל החולין כן	תרומות ה, א עדיות ב, א חולין ט, א פרה יא, ג טהרות ג, ב	אין אוכל מטמא אוכל/כלים
ערובין ג, ו פסחים א, ו	אין יום טוב מכין לשבת אין כלי חרס נעשה אב הטומאה	שביעית ה, ט סוכה ג, ה עדיות ב, ג עדיות ד, ו חולין ט, ז	אין אוכלים נטמאים אלא אחרי הכשר ⁷⁹
שבת א, א נזירות ז, ד	אין כרמלית פחות מדי אין לומדים קל וחומר מהלכה	תרומות ו, ד יבמות ג, יג כרתות ג, ד	אין אסור חל על אסור

⁷⁸ ראה גם ערכים ו, א.

⁷⁹ כלל זה שקול לכלל משקין מכשירים לקבל טומאה. כמו כן כלל זה מופיע גם כייסודי ראה לקמן.

פסחים ח, ב	אין נמנים על שני פסחים	ערובין א, ח	אין למדים מן ההכללות
בבא מציעאה ח, ד	אין נשבעים על טענת עבדים אלא ע"י גלגול	קדושין א, ז	אפלו במקום שנאמר בו חוץ ⁸⁰
בבא בתרא ב, א	אין סומכין בצד מיצר ⁸²	חולין ו, ז	אין מאכילים את הקדשים לכלבים
נגעים ה, ה	אין ספק מוציא מידי ודאי	ביצה ג, ה	אין מבטלים איסור לכתחילה
שוטה ז, ד	אין עונים אמון במקדש	תרומות ה, ט	אין מבטלים כלי מהיכנו
יבמות יא, ה	אין עונשין מספק	שבת ג, ה	אין מביאין את הקדשים לבית הפסול וטומאה
ביצה ד, ב	אין עושים וסותרים אהל ביום טוב	פסחים ט, ח	אין מביאין תורין כנגד בני יונה וההפך
ערובין ט, ג	אין עושים פתח בפינה (בענייני ערוב)	סוכה ג, ה	אין מועד בבבל
פאה ח, ז	אין עושים שררה על הציבור פחות משניים	קנים ג, ה	אין מזכירין ראש חודש בראש השנה
גטין א, ג	אין ערער פחות משניים	בבא קמא ח, א	אין מחזיקין בנכסי קטן
שבת יט, ה	אין עשה דוחה לא תעשה ועשה	ערובין ג, ט	אין מחזיקים ידי עוברי עברה
פסחים ז, י		כתובות ב, ב	אין מעבירין על המצוות
ראש השנה ד, ח		עבודה זרה ד, ט ⁸¹	אין מעברין את השנה בלי אדר
בבא מציעאה ב, י		מנחות י, ב	אין מעילה אחר מעילה
עדות ד, י		פסחים ד, י	אין מערבים אלא לדבר מצוה
וראה עשה דוחה לא תעשה		מעילה ה, ד	אין מערבין שמחה בשמחה
זבחים ט, ז	אין עניות במקום עשירות	ערובין ג, א	אין מעשרין מן החדש על הישן
תמיד ג, ד		ערובין ח, א	אין מקנים דבר שלא בא לעולם
תמיד ה, ג		מועד א, ז	אין משתכרין בהקדש ועניים
מעשר שני ג, ו	אין פודין מעשר שני בירושלם	דמאי ה, ג	אין משתמשים באשה כלל
קדושין ב, ז	אין קידושין בעריות	חלה ד, ד	אין נזקקין לנכסי יתומים
כרתות ג, ה		קדושין ג, ה	
פאה ד, ט	אין קנין לגוי בארץ ישראל	ערכים ו, ה	
דמאי ה, ט		כתובות ה, ד	
תרומות ט, ז		ערכים ו, א	
גטין ד, ט ⁸³			

⁸⁰ כלל זה נכון גם ביחס לדברי הרמב"ם עצמו, ראה מה שכתבתי במאמר פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן במשנת הרמב"ם, 'סיני' קלא (תשס"ג), עמ' מא-נג.

⁸¹ ראה גם פירוש המשנה שביעית ה, ו; שם ה, ט; גטין ה, ט; ספר המצוות לא תעשה רצט; הלכות רוצח ושמירת הנפש יב, יד; תשובות ר' אברהם בן הרמב"ם (מהדורת פרופ' א"ח פריימן ופרופ' ש"ד גויטיין, ירושלים תרצ"ח) ס"י נד.

⁸² יתכן כי הרמב"ם חזר בו מכלל זה, עיי"ש.

⁸³ וראה גם מכשירין ב, י ובתשובות הרמב"ם (לעיל הערה 16) ס"י קכט.

נגעים י, ב	בהרת: עם שער שחור ולבן טמאה	יבמות ז, ב נדה ה, ג	אין קנין לעובר
עדיות ה, ו	צריכה לקדום לשער לבן	כפורים ג, ה תרומות ו, ג מעילה ו, א	אין שבות במקדש אין שליח לדבר עברה
פרה ג, א	בועל נידה נטמא שבעה ימים	דמאי ז, ו	אין תורמין מן הפטור על החייב
יבמות י, ז	ביאת בן תשע כמאמר בגדול	ביצה ב, ז עדיות ג, יב זבחים י, ח מה"ק	אינו מתכון מותר
חלה א, ט	ביאת שמשו מעכב מלאכל בתרומה	בכורות ה, ב כלים ב, ג	אינו עשוי לקבלה טהור
שבת ב, ו זבים א, ו	בין השמשות ספק	ערובין י, ו כרתות ג, ד	אכילת ארעי לענין מעשר אסור באכילה אסור בהנאה
פסחים א, ד	ביעור חמץ במקצת יום י"ד	תרומות ו, ד יבמות ג, יג שבועות ג, ה זבחים יג, ב כרתות ג, ד-ה	אסור כולל ואסור מוסיף ואסור בת אחת
ערובין ג, א	בית הקברות אסור בהנאה	ערובין ג, ח	אסור להפריש תרומות ומעשרות ביום טוב
אהלות ג, ו	בית שהמת בתוכו העומד בפתחים טמא	ערובין ג, ג	אסור להשתמש באילן משום שבות
יבמות ג, א	בית שמאי במקום בית הלל אינה משנה	ביצה ד, א	אסור לעשות כדרך שעושה בחול
בכורות ב, א	בכורות: כללי	פרה ג, ח שביעית י, ז	אצבע היא ביד ימין ארץ ומחובר לארץ אינו מקבל טומאה
בכורות ח, א	בכור לנחלה ולכהן	נדה א, ז	אשה לבעלה אינה צריכה בדיקה
בכורות ח, ג	פדיון בכור	קדושין ב, ז	אשה נעשת שליח לקדושי חברתה
ראש השנה א, א	בל תאחר אחרי ג' רגלים בן שמונה חדשים הרי הוא כאבן	יבמות יא, ו טהרות י, ד יבמות י, ח	אשת אחיו מאמו אסורה לעולם אשת חבר כחבר
יבמות ז, ג יבמות י, ז	בן תשע ביאתו ביאה	סוכה ג, ט	אשת קטן ושוטה פטורות מהחליצה והיבום
הקדמה לטהרות עמ' י נדה ה, ה		כלים כא, א וראה טומאת בגדים	אתרוג בתר לקיטתו אזלינן
ערכים ו, א	בעל חוב גובה מקרקע	כפורים ז, א ערובין י, ב	בגד לענין טומאה רק ארוג בגדי כהונה נתנו להנות בהמה וכלים כרגלי בעלים לענין תחומין
כתובות י, ד	בעל חוב מוקדם שגבה לא תפס		
שביעית י, ב	בעל חוב קונה משכון		
כלים א, ה	בעל קרי		
זבחים ח, א	בעלי חיים חשובים ולא בטלים ברוב		
בבא מציעאה ח, א-ב	בעלים עם השואל		
דמאי ז, ד-ה	ברירה יש או אין		
מעשרות א, ז	בשול קובע למעשר		

גרושי יבמה בחליצה ונישואיה בבעילה	ג, ז, ט שקלים ז, ג מכשירין ב, ט	בשר שנתעלם מן העין אסור
גרף של רעי מותר לטלטלו בשבת	כתובות יב, א יבמות י, א	בת אצל האם בת לוי שזנתה לא נפסלה מהמעשר
דבר העומד להבצר כבצור	בכורים א, ו תרומות ה, ו	ג' אילנות קנה קרקע
דבר שהוא שבות לא גזרו בין השמשות	בבא קמא ח, א ערובין ח, ח אהלות יב, ה	ג' לוגים פוסלים את המקוה גובים קנס רק בארץ ישראל גוד אחית/אסיק מחיצאתא
דבר שיש לו מתירים	עדות ה, א	גוי : אינו מטמא
דברים שבלב אינם דברים	תרומות ג, ט	מקבל קצת שכר על מצוות
דבש בכורת אינו אוכל ואינו משקה	גטין א, ו גטין ג, ג גטין ז, ג	גט : מחיים
דופן עקומה	גטין ב, א	מספיק שורה לשמה ומספיק לשמוע קול העט על הנייר ושניים שהביאו מחוץ לארץ אין צריך לומר בפני נכתב ונחתם
דחוי מעיקרו לא נחשב דחוי	ראש השנה ג, א נדה ו, ה	גמר דין יכול להיות בלילה
דיו לבא מן הדין להיות כנדון	עדות ד, ט ⁸⁴	גט וחליצה בגלל מאמר ביבמה
דינא דגרמי	תרומות ג, ח	גמר בליבו צריך להוציא בשפתיו
דינא דמלכותא דינא	זבים ב, ג ברכות ז, א	גר : כקטן שנולד נחשב כישראל אחרי מילה טבילה וקרבת
דיני ממונות בגי'	שביעית י, ט בבא בתרא ג, ה	שאין לו יורשים כל הקודם בנכסיו זכה
דיינים לעולם מספר אי זוגי ⁸⁵		
דירת גוי לאו דירה		
דם המקור אע"פ שלא יצא החוצה טמא		
דם השרץ כבשרו		
דם טוהר כמו טבול יום		
דמאי שלושה כללים		
דמאי אדם מתנה על דבר שאינו ברשותו		
יבמות פ"ה		
שבת טז, ז		
בבא בתרא ה, ז שבועות ו, ו		
ערובין ג, ג		
בכורים ב, ב		
קדושין ב, ג		
מעילה ו, א		
עקצים ג, יא ⁸⁶		
סוכה א, י		
כרתות ו, ו		
בבא קמא ב, ה		
נדה ד, ו		
גטין ד, ד		
נדרים ג, ג		
בבא קמא י, א		
פאה ח, ז		
סנהדרין א, א		
ערובין ו, א		
עדות א, א		
נדה א, א		
בכורים ב, ז		
כרתות ה, א		
מעילה ד, ג		
נדה י, ו		
דמאי ו, יב		
דמאי ז, א		

⁸⁴ בפירושו לעדויות הפנה ליבמות ג, ה אך שם לא הזכיר הלכות אלו ככללים.

⁸⁵ כאן כינה כלל זה 'כלל התורה' ובמשנה ו' חלק על כך ר"י.

⁸⁶ משנה זו מהווה דוגמה לכך שיש מקומות שהרמב"ם היה מסופק בדבר ההלכה, ועל מנת להדגיש את פירושו קבע את הדברים ככלל. במקום זה שינה הרמב"ם את דעתו ג' פעמים בנושא, ראה מה שכתבנו בביאורנו למסכת עבודה זרה, עמ' עה-עה.

בכורות ח, ג	המוציא מחברו עליו	נדה ד, ד	דמה מחמת עצמה ולא מחמת דבר אחר
בכורות י, ב	הראיה (המשך)		
טהרות ד, יב ⁸⁹		שבועות ז, ז	הבא להפרע מנכסי יתומים נשבע
שבת יא, ג	המעביר ד' אמות ברשות הרבים חייב	עבודה זרה ד, ט	הבוצר לגת הוכשר הברכה והרכבה
ערובין ג, ו	המערב בפת בראשון ורוצה גם בשני מערב באותו ערוב	ערלה א, ה	הדלקת נר בשבת מצוה הזק ראייה שמיה הזק
בבא בתרא ג, ה	המפקיד אצל חברו בעדים אין צריך לפורעו בעדים	שבת ב, א	
בבא מציעאה ג, י	המפקיד על דעת אשתו ובני ביתו מפקיד	בבא בתרא ג, ח	החי נושא את עצמו
מועד ג, ז	העומד בשעת יציאת נשמה קורע	שבת י, ו ⁸⁷	היתר למקצת שבת הותר להכל
כרתות ג, ב	העלמות מחלקין	ערובין ט, ב ⁸⁸	
סנהדרין ו, ו	העץ שנתלה עליו נקבר עימו	שבועות ו, ז	הלוהו על המשכון נעשה שומר שכר
יבמות טו, ח	הפה שאסר הוא הפה שהתיר	שבת יא, ד	הלוך ע"י הדחק שמי הלוך הלך אחר הפחות בלשונות
עדיות ג, ו ⁹⁰	הפך הנגע כולו לבן	בבא מציעאה ח, ח	
נגעים ח, י	הקדש חמץ ושחרור מפקיעין מידי שעבוד	בבא בתרא ז, ג	הלכה כר' שמעון שאין מוקצה
נדריים יא, ד	השמר פן ואל מצות לא תעשה	שבת ג, ה	הלל הגדול אומרים בבטן מלאה
גטין ד, ד		תעניות ג, ה	
נדריים ג, י			המוציא מחברו עליו הראיה
מכות ג, א		דמאי א, א	
זבחים יד, ט		תרומות ג, א	
נגעים ז, ד		מעשר שני ה, טו	
עדיות ז, ח	התוספת ביורה (בשפתה) נטמא	בכורים ב, יא	
		יבמות יא, ה ו-ז	
ידים ג, ה	ל"ה בנסוע הארון ספר בפני עצמו	בבא קמא ב, א	
		בבא קמא ג, יא	
כלים יח, ז-ח	ולד טומאה אינו מטמא	בבא מציעאה ח, ד	
תמורה ה, א	ולד קודשים מתקדש במעי אמן	שבועות ז, ו	
		בכורות ב, ו	

⁸⁷ דוגמה נוספת למה שכתבנו בהערה 86, ראה במסכת עבודה זרה מהדורה מבוארת, עמ' כח-כט.

⁸⁸ המשך הסבר לכלל זה נמצא במשנה ג.

⁸⁹ ראה גם חלה ג, ו.

⁹⁰ ראה גם טהרות ז, ו.

		זב:	
		מטמא בהיסט-	פסחים ח, ה
			זבים ג, א
			טהרות ג, ג
		ראה מקצת בסוף היום ומקצת בתחילת הלילה	זבים א, א ו-ו
		משכבו כאשר נושא רובו	זבים ד, ד
		שראה שתי ראיות ושלוש	כלים א, ה
		זבחים שנשחטו שלא לשמן כשרים חוץ...	פסחים ה, ד
		זדון כרת ושגגת חטאת חיבין על לא הודע שלו אשם תלוי	יבמות ד, ב
		זוחלין כמעין ונוטפין כמקוה	הוריות ב, ה
		זוכין לאדם שלא בפניו וחבין אלא בפניו	עדיות ז, ג
		זונה	ערובין ז, ז
			קדושין א, ג
			יבמות א, ד
			יבמות ג, יג
			יבמות ו, ב ו-ו
			יבמות ז, ד
			יבמות ח, ה
			יבמות י, א מה"ק
			כתובות א, ד
			כתובות ב, ח
			נדרים יא, יב
			קדושין ד, ו
			סנהדרין ז, ד
			מה"ק ומה"ב
			עדיות ג, ו
			תמורה ו, ב ⁹¹
		זנתה לא הפסידה בלאותיה הקיימים	יבמות י, א
		זקוקה ליבם אסור לישא קרובותיה	יבמות ב, ו
		חבת הקדש מכשרתן	חגיגה ג, ג
		חובה בא מהחולין	חגיגה א, ג
חובה מחצה חטאת ומחצה עולה	קנים א, ד		
חולה שיש בו סכנה מחללים עליו שבת	שבת יט, א		
חולין: הטבולים לחלה מותר לטבול יום לגעת	נדה י, ו		
שנשחטו בעזרה אסורים	חולין ה, א		
חולק בקרבן רק טהור	זבחים יב, א		
חום קובע למעשר	מעשרות ד, ד		
חזקה אדם לא פורע חוב תוך זמנו	ערכים ו, א		
חזקה אין אדם חוטא לא לו חזקה בקרקע	יבמות ב, י		
	מעשר שני ה, ט		
	בבא בתרא ג, ה		
חזקת ארץ ישראל חייב במעשרות	דמאי א, ג		
חטאת: מה שבה מת באשם ירעה עד שיסתאב	תמורה ג, ג		
שמתו בעליה תמות	גטין ג, ג		
חי אינו נטמא	אהלות טו, ט		
חייב שבועה ואינו יכול להשבע משלם	בבא מציעאה י, א		
חייבי כריתות לוקין	כתובות ג, א		
חכם ואדם כשר שמת הכל קרוביו	מועד ג, ז		
חלב בהמה טהורה שנתנבלה אינו מטמא	בכורים ב, ט		
חלב בהמה טמאה אינו עומד	עבודה זרה ב, ה		
חליצה, כיצד עושים	יבמות יב, א		
חלל רק מאסורי כהונה	יבמות ו, ג		
חלת דמאי	חלה ד, ו		
חמץ גמור ענוש כרת ותערובת בלאו	פסחים ג, א		

⁹¹ ראה גם תרומות ז, ב.

חולין ט, א	פסחים א, ג	חמץ שעבר עליו הפסח אסור בהנאה
אהלות יג, ו	זבחים ב, ה	חצי זית
פרה יב, ז	מקוות ט, ה ו-ז	חציצה בטבילה
טהרות א, ב	מעשרות ג, א	חצר קובעת למעשר
טהרות ג, א	יבמות יד, ד	חרש מיבם ולא חולץ
חלה א, ח	יבמות יד, ד	חרש שכנס אינו מוציא עולמית
זבים ה, ב		
שבת כד, ה	בכורים ב, א	טבול יום : אוכל במעשר
זבחים יב, ה	נדה י, ו	
כלים כז, ח	טבול יום א, ב	אינו מטמא
וראה בגד	נדה ג, ו	טבילה בזמנה מצוה
שבת כד, ז	מקוות ו, ב	טבילת כלי בתוך כלי
פסחים ז, ז	תרומות ח, ג	טבל חייב בתרומה שיראה פני הבית
חגיגה ג, ב-ג	מעשרות א, ה	טהור עדיין לא טהור לחטאת
כלים כ, ב-ג	פרה י, א ו-ו	טומאה וטהרה
פסחים ז, ו	פסחים א, ו	
כלים יט, י	שוטה ה, ב	טומאה חמורה :
כלים כד, א	זבחים ז, ו	אינה צריכה הכשר
כלים כז, ג	הקדמה לטהרות עמ' ט	שלוח רחוק יותר
כלאים ח, ה		טומאה לחטאת
חולין ט, א-ג		טומאה רצוצה
מעילה ד, ד		
נזירות ז, ד	טהרות א, א	טומאה שאינה רצוצה כקבר
	כלים א, ח	טומאת אוהל
בכורות ד, ד	פרה ח, ב	טומאת אוכלין בכביצה ⁹²
בבא בתרא ג, יא	אהלות ו, ו	
שבת יז, ד	אהלות ט, טו	
ביצה א, א	אהלות יב, ה	
כלאים א, ט	אהלות ז, א	
אהלות ח, ג	כלים א, ה	
אהלות ט, יד	חלה ב, ח	
יבמות ב, ח	ערלה ב, ה	
יבמות י, א		
טומאת אוכלין בלא מחשבה		
טומאת אוכלין ומשקים		
וכלי שטף במדף ⁹³		
טומאת בגדים		
טומאת התהום נאמרה לגבי מת בלבד		
טומאת ידים		
טומאת מדרס		
טומאת מת בלבד נדחית בצבור		
טומאת מת עיקר, ומדרס תולדה		
טומאת שרץ ונבלה		
טומאת שרץ חיבין על ביאת מקדש		
טועה בדבר משנה		
טוענים ליורש וללקוח		
טלטול		
טלטול מן הצד		
טמא אינו חוצץ		
טמא כנגד חללו		
טמאה לבעל טמאה לבעל		

⁹² וגם זרז הרמב"ם לזכור כלל זה, ראה לקמן במקומות בהם כתב הרמב"ם לזכור.

⁹³ על טומאה זו ראה מה שכתבנו ב'צהרי' טו (תשס"ג), הרמב"ם והרבדים, עמ' 55-64.

טענו חיטים והודה לו בשעורים פטור	בבא קמא ג, יא	כבוש רבים	דמאי ו, יא
טפח על טפח מעביר את הטומאה	בבא מציעאה ח, ד	כבש	שקלים ד, ב
טרפה בבהמה טרפה בעוף	שבת כד, ה	כהן גדול הכי חכם עשיר וכו'	כפורים א, ג
יבום וחליצה (4 כללים)	כלים ח, ו	כהן ולוי המסיעים בבית הגרנות	בכורות ד, א
יבום בעל כורחה	אהלות ג, ז	כהן ולוי שלקחו תבואה החייבת בתרומות ומעשרות נותנים לאחר	פאה א, ו ⁹⁵
יבום במקרה מיוחד	אהלות ו, ב	כהן שיכור לא ישא כפיו	תעניות ד, א
יבום וחליצה אם יש כמה נשים	אהלות י, ה	כהנת שיש לה זרע מישראל לא תאכל בתרומה	יבמות ז, ו
יבום, מצוה בגדול	חולין ג, ג	כופין על מצוות עשה	כתובות ד, ו
יבום צרות	יבמות א, א	כופר בהכל פטור	כתובות יג, ד
יד בעל השטר על התחתונה	יבמות ד, ט	כי איתיה לבעל זכי ליה רחמנא כי ליתה לא	בבא מציעאה ח, ב
יד נטמאת רק בנגיעה	יבמות ג, א	כירה של מתכת	בבא קמא ה, ד
יום בשנה נחשב כשנה (ויש אומרים 30 יום וכו')	בכורים ב, יא	כל דבר הנמצא אצל עם הארץ טמא	כלים ו, א
יורה כחץ	פרה י, ו	כל דירה שתשמישה לאויר אסור לטלטל אלא בבית סאתיים	עדות א, יד
ילוד מאכיל בתרומה	שביעית ב, ו	כל דפריש מרובא פריש	ערובין י, ח
ימי ראש השנה כיומא אריכתא	נדרים יא, יב	כל האומר לא לוייתי כאומר לא פרעתי	ידיים ד, ד
ימי ראש השנה קדושה אחת	יבמות ז, ב	כל האומר על מנת כאומר מעכשיו	שבועות ז, ז
יציאת עבד לחרות	ערובין ג, ז	כל המקלקלים פטורים	קדושין ג, ב
ירושת הבעל דרבנן	ערובין ג, ט		שבת יד, א
	שבת יט, ה ⁹⁴		
	קדושין א, ג		
	כתובות ט, א		

⁹⁴ ראה גם מנחות יא, ט.

⁹⁵ על יחסי בעל השדה ומקבלי מתנות הכהונה הקפידו חז"ל מצד מקבלי המתנות, מצד הנותן ומצד מעמד הכהונה. הביטוי 'כהן המסיע בבית הגרנות' הינו ביטוי האוסר על הכהן לסייע ולבעל השדה להסתייע ומדגיש את מעמד הכהונה ואוסר על חילולה וזילותה (ראה בבלי בכורות כו, ב; משנה תורה הלכות תרומות יב, יח; הלכות בכורות א, יד). אך יתרה מכך יש איסור גמור על בעל השדה להעסיק את הכהן ללא תמורה בשדהו או בבהמתו (ראה תוספתא דמיי ה, ז). בכלל בפאה א, ו או מוצאים את האיסור על הכהנים והלוויים לנהוג שלא כשורה ולהקדים ולקנות בכסף את הפירות על מנת שלא לתת מהם תרומות ומעשרות.

מעשר שני ב, י עדיות ב, ה חולין א, ה כלים י, ח	מטמא מפתחו ולא מגבו	מגלה ד, א	כל המצוות מברך עליהם עובר לעשיתן
עדיות ב, ה עדיות א, יד כלים י, א אהלות ט, טו	משנתבשלו מטמאין כלי טמא אינו חוצץ מפני הטומאה	קדושין ד, ד	כל המשפחות בחזקת כשרות
כלים יא, ג כלים יב, ג ⁹⁷ כלים י, א עדיות ז, ז כלים טו, ב כלים יז, טז מקוות ד, א מה"ק	כלי מתכות מקבלים טומאה רק אחרי גמר מלאכה כלי עם הארץ טמאים כלי עץ	שקלים ח, א חגיגה ג, ו שבת א, א	כל ישראל חברים ברגל כל מה שביד אדם כאילו מונח בקרקע
כלים טו, א כלים יח, ה כלים כה, י אהלות ה, ג	כלים טומאתם (ע"י מחשבה)	עדיות ב, א הקדמה לכלים עמ' טז ⁹⁶	כל מה שמטמא אדם במגע מונים בו ראשון ושני
אהלות ה, ג	כלים מצילים בצמיד פתיל ואהל בכיסוי	ערובין י, ח	כל מחיצה שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה אינה מחיצה
כלים יח, ט	כלים נשברו נטהרו חזרו וחברו נטמא	שבת יט, א	כל מלאכה שאפשר לעשותה בערב שבת אינה דוחה שבת
פרה ה, ד כלים יט, ה וראה בתחילת אהלות	כלים צריכין טבילה לקודש כלים שנגעו בטמא מת	חלה ב, ב חולין ה, ד חולין ו, ו גטין ז, ו שבת ה, א	כל מקום שאמר ר' יהודה 'אמת' הוא מבאר
פסחים ט, ג שבועות ג, ו [בבא קמא ז, א] ⁹⁸	כלל ופרט וריבוי ומיעוט	שבת ו, י	כל סתם כמפרש יום אחד כל שהוא תכשיטי בהמה אינו מטמא
בכורות ח, ח שבועות ד, ז	כסף של תורה במנה צורי כפרו בשבועה למורשה חייבים	פסחים ז, ט כלאים ג, א	כל שיש בו רפואה אין בו משום דרכי האמורי
יבמות ט, א קדושין ד, ד-ו כתובות ט, ו	כשרות יכולות להנשא לפסולים כתובה לא נגבת מחיים	מכות ג, י ביצה ב, ב כלים ה, יא פרה ג, א-ב מקוות ד, א נדה ט, ג	כל שפסולו בגופו ישרף מיד כלאים: אחר מראית עין, כיצד מבדילים ביניהם
		כלים ח, ד	המחפה חייב
		פרה ח, ו	כלי אבנים אינם מקבלים טומאה
			כלי חרס: כלים לא נטמאים באורים
			מטמא את המשקים

⁹⁶ השווה להלכות שאר אבות הטומאה יא, ו.

⁹⁷ ראה גם טהרות ג, ה.

⁹⁸ וראה לקמן מדות שהתורה נדרשת בהם

מנחות ט, ז	מה שאסור מפני מראית עין	שקלים ח, ב	לא גזרו על הכלים בירושלים
חולין א, ה	אסור אף בחדרי חדרים	קדושין ב, א	לא ישא אדם אשה עד שיראנה
בכורות ד, ד	מה שקנה העבד קנה רבו	תרומות ב, ג	לא נחשדו ישראל על השבת ונחשדו על שביעית
תמורה ג, א	מהבהב את קצות הפתיל של נר שבת	קדושין ד, יא	לא נחשדו ישראל על זכור ובהמה
כלים א, ח	מודה במקצת	דמאי ו, ב	לא תחנם
נדה ד, ו	מודה בקנס פטור	זבחים יד, ט	לאו הבא מכלל עשה
שבת כב, ד	מוכיח סופו על תחילתו	חולין ה, א	לאו שאין בו מעשה
פסחים ח, ב	מום בבהמה	שבועות ד, יג	לב בית דין מתנה עליהם
שבת ב, ג	מוקצה אסור לאוכלו ביום טוב	מנחות ז, ד	לדידה זכי רחמנא לאשתו ובניו לא
כתובות יג, ד	מוקצה בין השמשות מוקצה לכל השבת (מוקצה למקצת היום מוקצה לכולו)	בבא מציעאה ז, ו	לולב אינו צריך אגד
קידושין א, ה	מורדת ביבמה	מנחות ג, ו	
שבועות ח, ד	מותר לגרום טומאה לחולין בארץ ישראל	שבת יח, א	מאכילין את העניים דמאי
נדרים ה, ה	מזונות מנכסים בני חורין	ערובין ו, ח	מבוי נותר בלחי וקורה עד שיהו בתים פתוחים לתוכו
בכורות ו, ה	מזכה לעובר	לגבי מבוי סתם ערובין א, ב	
שבת ב, ג	מזונות תחת מעשה ידיה	עבודה זרה ג, י	מבטל עבודה זרה רק גוי שמכיר בטיבה
ביצה א, א	מחאה שלא בפניו מחובר לקרקע כקרקע	ערובין ו, א	מבטלין רשות בשבת
שבת ג, ה	מחויב שבועה ואינו יכול להשבע משלם	מנחות ז, ד	מביא אדם קרבן היום ונסכים אחרי עשרה ימים
סוכה ד, ו	מחוסר כיפורים : אוכל תרומה ולא קודש	תרומות א, ז	מדות שהתורה נדרשת בהם ⁹⁹
יבמות יג, יא		מעשר שני א, ה	
גטין ה, ט		ערלה א, ב	
כלים י, ב		פסחים ט, ג	
כתובות יב, ב		מגלה ד, ג	
בבא בתרא ט, ב		יבמות א, ד	
כתובות ה, ג		שוטה ב, ג	
בבא בתרא ג, א		קדושין ב, ט (2)	
שבת יז, ח		בבא קמא א, א	
כלים ה, יא		בבא קמא ב, ה	
כלים יא, ב		שבועות ג, ו	
בבא מציעאה ח, ב		זבחים ז, ו	
בבא מציעאה י, א		מנחות ב, ב	
שבועות ז, ד			
נזירות ח, ב			
טהרות ב, ה			

⁹⁹ ראה לעיל 'כלל ופרט וריבוי ומיעוט', ולקמן 'שני כתובים הבאים כאחד', ובהרחבה על נושא זה ראה מה שכתבתי: דרכי הדרש לשיטת הרמב"ם והרלב"ג, צוהר יג (תשס"ג), עמ' 145-149.

תרומות ו, ד	משלם לפי דמים	בכורות ט, ג	מעשר בהמה וקולבון
סוכה ה, ד	משמרות כהונה (עשרים וארבע) וכולם עובדים ברגל	ברכות ז, א	מעשר ראשון קודם נתינת תרומה
עדיות ב, ג	משקי בית מטבחיא טהור	דמאי ז, ד	מעשר שני:
עדיות ח, ד	משקים לענין טומאה	מעשרות ג, י	אסור לפדותו בירושלם
ערלה ב, יג	משקים לענין טומאה	ברכות ז, א	על כסף שיש לו צורה
עדיות ח, ד	משקים:	מעשרות ג, י	
מכשירין א, ז	משקים:	עדיות ג, ב	
וכל הפרק שם		עקצים ג, ה	צריך אוכל
מכשירין ד, ב-ג	טומאתם	ראש השנה א, א	מעשרות
טהרות ט, ו		כתובות ג, ג	מפותה אין צער
עקצים ג, ב		כלים כד, י	מפץ אין לו טהרה במקוה
עבודה זרה ה, י		נדרים י, ח	מפרים נדרים בשבת
הקדמה לכלים עמי' יז		נזירות ח, ב	מצורע מגלח פעמיים וימי הגלוח לא עולים
כלים ח, י		שקלים ב, ב	מצוות לא להנות נתנו
טהרות ב, א		ערובין ג, א	
טהרות ד, י		מעילה ג, ח	
מקוות א, ג		שקלים ז, ד	מציאה
טבול יום ב, ב	מטמאים כלים אם נגעו מתוכן	בבא בתרא ו, ז	מצר שהחזיקו בו רבים אסור לקלקלו
כלים ח, ד	מים תלושים	כפורים ב, ז	מקבלה/מקמיצה ואילך (בקרבו) מצות כהונה
טהרות ג, ב	מכשירים	והשווה שחיטה	
טהרות ד, י	מכשירים לקבל טומאה	כשרה בזר	
מכשירין ד, ז		קדושין ב, ז	מקדש בגזל אינה מקודשת
עקצים ב, יא		פרה ז, ד	מקדש ומזה בשכר פסול
שביעית ה, ט		קדושין ב, ז	מקדשים בפירות שביעית
דמאי ב, ג		מקוות ב, ה	מקוה כשר אין מים שאובים
תרומות ה, א		מקוות ו, ח	פוסלים
תרומות יא, ב		פסחים ד, ו	מקום שנהגו
חלה ב, ב		כפורים ח, ד	מרפאים בדבר שההגיון אומר שיעזור ולא בסגולה בשבת
גטין ה, ט	מתי צריכים משקים בכדי להכשיר לטומאה	פאה ג, ז	משיכה ומסירה
עדיות ב, ג		קדושין א, ד	
עדיות ד, ו		בבא מציעאה ד, א	
חולין ב, ה	מת חסר אין לו שכונת קברות תבוסה ורקב	בבא בתרא ה, ז ¹⁰²	
אהלות יג, ו			
טהרות ט, ב			
טהרות א, א			
נזירות ט, ג			

¹⁰² ראה גם דמאי ג, ב.

מנחות ט, ו	ונדבה טעון נסכים	שוטה ט, ג	מת מצוה קנה מקומו
נדריס א, ד	חל על דבר שיש בו ממש	כפורים ד, ב	מתודה על הקלות ואחר כך על החמורות
נדריס ח, ד	לשון עד שיגיע עד שיהא	ביצה א, ה	מתוך שהותרה לצורך הותרה גם שלא לצורך (הוצאה והבערה)
נדריס י, א	נשאלים על ההקם ואין נשאלין על ההפר	כלים יד, ב	מתכת המשמשת את העץ
נדריס י, ח	נשאלים עליהם תמיד	כלים יז, יז	טהור
בכורות ז, ז	צריך לפרוט אותו	פאה ו, יא	מתנה על מה שכתוב בתורה
תרומות ו, ד	נהנה בשוה פרוטה בהקדש מעל	נזירות ב, ד	מתנה על מנת להחזיר
ביצה א, א	נולד	סוכה ג, יא	מתנות כהונה
עדות ד, ב	נותן - בעין יפה נותן	חולין י, ג-ד	מתנת שכיב מרע ושאר דיני שכיב מרע
בבא בתרא ד, ט	נזיר שנטמא ביום האחרון סתר הכל	בבא בתרא ט, ו	מתעסק
נזירות ח, ב	נחלה הבאה לאדם מתנה עליה שלא ירשנה	גטין א, ו	נאמן עם הארץ לומר פירות אלו לא הוכשרו
כתובות ט, א	נחלות	כרתות ד, ג	נאמנים על טהרת יין ושמן וכדי חרס
בבא בתרא ח, ב	נטמא אחורי הכלי במשקין לא נטמא בית צביעתו	דמאי ב, ג	נבלת עוף טהור
חגיגה ג, א	נטמא ידו נטמא גופו בחטאת	מכשירין ו, ג	נגעי צרעת, שיעורו סימניו ומקומו
פרה פ"ב, ד ו-ו	נטמא ממת טומאת שבעה הוא אב	חגיגה ג, ד-ה	נדה
פרה יב, ו	נטמא ממת טומאת ערב נקרא ראשון	טהרות ט, ד	נדוניה
כלים א, א	נטמא ממת טומאת ערב נקרא ראשון	זבחים ז, ג	נדר, כל הכללים:
דמאי א, א	ניטע באקראי וחזקתו מההפקר פטור מדמאי	עקצים ג, ג ¹⁰³	אין הבעל מפר בקודמין
יבמות ט, ג	נכסי מלוג	נגעים א, ה	אף על פי שנדר פורע את חובו
כתובות יא, ו	נסכים מתקדשים ליקרב בשחיתות הזבח	נגעים ד, ד	הלך אחר לשון בני אדם
מנחות ז, ד	נכסים שיש ושאין להם אחריות	נגעים ו, א-ב	
פאה ג, ז	נעשה מצותו אין מעילה נפל	נגעים יב, ז	
מעילה ג, ג		ערכים ב, א	
נדה ה, ג		נדה ד, ד	
		כתובות ו, ב	
		נדריס י, ד	
		נדריס ד, ז	
		נדריס ג, ו	
		נדריס ו, א-ב ט	
		חולין ח, א	
		ערכים ה, א	

¹⁰³ ראה גם זבחים ז, ו.

נזירות ח, א עדיות ב, ג עדיות ג, ז עדיות ח, ד פרה יב, ה טהרות ג, ו-ח טהרות ה, ט טהרות פ"ו מקוות ב, ב	ספק טומאה ברשות הרבים טהור	תמורה ז, ו יבמות יג, ב יבמות יד, א שבועות ו, ה בבא קמא ט, יג	נקברין אפרן אסור, נשרפין דהקדש מותר נשואי קטנה נשואים גמורים וגרושין לא גמורין אין מעשיו קיימין נשבעים על דבר המטלטל וגופו ממון נתן כסף ואשם של גנבה לשתי משמרות שונות
בכורות ט, ז כפורים ח, ג טהרות פ"ד ה-ו יא נדה ד, א נדה ט, ב	ספק לא ניתן למעשר ספק נפשות להקל ספק ספיקא	ביצה ד, ה נגעים י, ב נגעים י, ו	נתנו עצים ביום טוב להסקה נתק: עם שער צהוב ושחור טהור שער שחור מציל אם הוא מבוצר
הקדמה לכלים עמ' טז	ספק ראשון לטומאה עושה ספק שני	סוכה א, א מעשרות ה, ה חלה ד, ז שקלים ח, ג מנחות ה, ז	סוכה דירת ארעי סוריה אין חייב בה במעשר סוריה קרובה לדין חוץ לארץ סכין וקופיץ שנמצאו בערב פסח סמיכה בציבור פעמיים ולא יותר
כתובות ב, ט נזירות ט, א תמורה ו, ב כתובות ט, ה תמורה ב, א פרה א, א שוטה א, א שוטה ו, ג-ד שוטה ט, ח מנחות י, ה שביעית י, ד כתובות ב, ז סנהדרין ה, ב ביצה ד, א	עבודת אכיל בתרומה רק עם רבו לנזירות כופהו לנדרים לא עברי מתי רבו מוסר לו שפחה עבור מס מזונות וקבורה מוכרים בלא הכרזה עבר זמנו בטל קרבנו עגל הוא בן שנה עד הכונה שניים עד ועד בכלל עד נעשה דיין (מדרבנן) עדות מצטרפת עדות שאי אפשר להזימה אינה עדות עובדין דחול	בכורים ב, יא יבמות ח, ו יבמות יא, ה נדה ג, ג שבת ט, א כלים יז, יב טהרות ה, ו מקוות ב, ב ¹⁰⁴ נדרים יא, יב	ספק איסור לחומרא ספק דרבנן לקולא ספק העמד ממון בחזקתו

¹⁰⁴ ראה גם ערובין ג, ד.

ערויות	מקוות ב, א	עומד טמא על חזקתו
סנהדרין ז, ד	שקלים ד, א	עומר ושתי הלחם באין מן החדש ומהארץ
ערובין ו, א	נדרים ב, א	עונשי השבועות
ערל וטמא לא יאכלו בתרומה	סוכה ב, ד	עוסק במצוה פטור מהמצוה
שבת יט, ו	שוטה ח, ו	עיר של רבים עם שני פתחים אין מערבים ערוב אחד
כתובות ב, ז	ערובין ה, ו	'על' הכוונה בסמוך ואין צריך על גביו דוקא
עשה לפחות בשניים	ערויבין י, ט	
עשה בהוראת בית דין פטור מקורבן	מנחות ה, ו	
עשה דוחה לא תעשה	וראה מנחות ז, ג	
נזירות ו, ה	מנחות יא, ה	
נגעים ז, ה	גטין ה, ח	עליה לתורה
נגעים יד, יג	ערובין ד, ז	עני יכול לערב ברגליו
וראה אין עשה דוחה	פאה ח, ב	עני נאמן על הלקט
כלים ב, ג	שבת י, 105	עציץ נקוב כקרקע
עשו שלא לקבלה טהור	עדיות ו, ג	עצם כשעורה מהמת מטמא במגע ומשא
פאה חיבים גם אחרי קצירה פגול:	עדיות ו, ג	עצמות הנבלה והשרץ לא טמאים
זבחים ז, א	זבחים א, א	עקירה בטעות לא שמה עקירה
זבחים ו, ז	טבול יום ד, ד	ערוב צריך סעודה הראויה מבעוד יום
זבחים ד, ז	ערובין ה, ח	ערובי תחומין
מעילה ב, ט	ראש השנה ב, ו	ערובי תחומין הוא וערובו במקום אחד
עדיות ג, ב ¹⁰⁷	ערובין ג, ג	ערובים צריך לזכות ע"י אחר
פודים מעשר שני בכסף שיש עליו צורה	ערובין ז, ו	
פולטת שכבת זרע		
פונים לצד ימין		
פועל אוכל בזמן העבודה		
פוחת טפח		
פחות מג' לבוד		
מקוות ח, ג		
זבחים ה, ג		
מעשרות ב, ז		
אהלות יא, א		
כלאים ד, ד		
שבת א, א		
ערובין א, ט		
ערובין י, ו		
סוכה א, א		

¹⁰⁵ ראה גם ברכות ז, א; דמאי ה, י; כלאים ז, ח; שבת יח, א; כתובות ב, ט; עקצים ב, יא. בטיטא למסכת שבת (מהדורת פרופ' סימון הופקינס, ירושלים תשס"א עמ' 63) כתב הרמב"ם שלדעת חכמים עציץ נקוב הרי הוא כארץ. ומדבריו משמע שר' שמעון חולק על קביעה זו. בנוסח הסופי של מסכת שבת כתב: "ואצלינו כלל עציץ נקוב הרי הוא כארץ" להוסיף בכך גם את דעת ר' שמעון.

¹⁰⁶ עיקר הסוגיא בעניין בגמרא מכות טז, ב. במקום זה דנים על חלות לא תעשה כאשר הוא ניתק לעשה וזו שאלה עקרונית שהרמב"ם נזקק לה בכמה מקומותהם יסודיים בדין לאו הניתק לעשה. ראה ספר המצוות ל"ת רי ול"ת ריד. נראה כי יש מהגאונים שלא פסקו כר' ישמעאל בסוגיא זו והדבר השפיע על פרשנות הכלל 'לאו הניתק לעשה'.

¹⁰⁷ ראה גם ברכות ז, א ושבת יח, א.

פחות מג' שנים אין ביאה בה	כתובות א, ב נדה ה, ד	קדושין ללא עברה הולד אחר הזכר	קדושין ד, ו
פחות מכזית מהמת טהור	עדות ו, ג אהלות ח, ו	קדש, ראשון שני שלישי מטמאין רביעי פסול	הקדמה לכלים עמ' כ
פחות משוה פרוטה אינו חשוב כלום	מעשר שני ד, ח	קדשים שמתו קולבון ומעשר בהמה	מעילה א, א בכורות ט, ג
פי תקרה סותם ויורד פירות שביעית	ערובין ט, ג פסחים ד, ב	קומץ מכלי על גבי קרקע ואסור לחלוק לשני כלים	מנחות א, ב
פלגינן דבורא פסולי עדות	נדרים יא, יב סנהדרין ג, ג ¹⁰⁸	קורבן שקבוע לו זמן דוחה שבת וטומאה	הקדמה לזבחים עמ' יד
פסק הלכה בתלמוד פרה אדומה וכל הקשור בה בטבולי יום	שוטה ב, ד פרה ה, ד	קורבנות חג סוכות קני נדבה שנתערבו קנית הערוב בין השמשות	סוכה ה, ד קנים א, ג ערובין ג, א ערובין ג, ג
פרוש מקובל לסוגיו פרצה: בערוב בסוכה	סנהדרין יא, ב ערובין א, ח סוכה א, ח	קריאת התורה קרובים קרקע הבית כבית	מגלה ד, א סנהדרין ג, ד אהלות טו, ה
ציצית צמיד פתיל	מנחות ד, א כלים ח, ו כלים ט, ח אהלות ו, ד אהלות ח, ו	קרקע נקנת בכסף שטר וחזקה קשר של קיימה ומעשה אומן חייבין עליו	מעשר שני ה, ט שבת טו, א
צמר ופשתים רק נטמאים בנגעים	נגעים יא, ב	לאוי לאכילת הקרבן חולק ראשו ורובו ככולו	זבחים יב, א נגעים יג, ח
צנור שעשוי לקבלה פוסל את המקוה	מקוות ד, ג	ראשון ושני מטמאים והשלישי פסול	כלים יט, ד אהלות יב, ד
צער בעלי חיים דאוריתא צרה רק מאח (ליבום)	ביצה ג, ד ¹⁰⁹ יבמות ג, א	רוב בנין או רוב מנין מהמת טמא	עדות ו, ג
קדוש החדש בראיה קדוש מי חטאת קדושה ראשונה לשעה ולעתיד	ראש השנה ב, ז פרה ד, ד עדות ח, ו	רוב עמי הארץ מעשרים רובע קב עצמות המת מטמאין באהל ריחא לאו מילתא רשות הרבים תופסת עד י'	גטין ה, ט עדות א, ז תרומות י, ד ערובין י, ד ¹¹⁰

¹⁰⁸ במקום זה יש עיקרים, כללים וכוללים: "תפוס בהם שני עיקרים שהם כוללים את רובם, ואולי שאין יוצא מן הכללים האלו אלא אחדים". על פסולים לעדות ראה גם דמאי ב, ג.

¹⁰⁹ ראה בספרו של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ, הדר איתמר - הדרנים על מסכתות הש"ס, מוסד הרב קוק תשל"ב, בעניין צער בעלי חיים - הדרך על מסכת גטין, עמ' קכא-קכח.

¹¹⁰ ראה גם טהרות ו, ו.

כפורים ב, ג	שחיטה כשרה בזרים	מקוות ד, א	שאובה דרבנן
ראה גם מקבלה ואילך מצות כהונה		תרומות ה, ו	שאור של תרומה בעיסה
נגעים ט, ג	שחין פושה לשחין	כתובות ט, ו	שבועה הכתובה במשנה
ערכים ו, ב	שחרור חמץ והקדש מפקיעין משעבוד	בבא קמא ג, ט	שבח נבלה לבעליה
שבת י, ו	שיעורי טומאות	בבא קמא ט, יב	שבטא לא כלי (=עם ישראל לא יושמד)
מעילה ד, ד		תמורה ב, ב	שביעית: כללי
זבחים ה, א	שירי מצוה אין מעכבין	שביעית ט, א	עד מתי זמן הביעור, לוף שנזרע בשנה השישית
מעשר שני ה, ט	שכירת קרקע נקנת כקרקע	שביעית ט, ב	ביעור שביעית
קדושין ב, א	שלוחו של אדם כמותו	חולין ג, ד	שבר ברגל העוף לענין טרפה
בבא קמא ז, ב	שליח ששחט גנבה כאילו הבעלים שחטו	עקצים ג, ד	שבת לכמך עשויה
חגיגה א, ד	שמחה רק בבשר	תרומות ח, ג	שבת קובעת למעשר
מועד ג, ו	שמיני עצרת רגל בפני עצמו	ביצה ד, ז	
קדושין ב, ט	שני כתובים הבאים כאחד אין מלמדים (כללי המדות)	עדיית ד, י	
יבמות ד, ח	שניות חולצות ולא מתיבמות	פסחים ח, א	שוחט את הפסח ע"י בנו ובתו הקטנים
שבת י, ה	שנים שעשאוה פטורים	פסחים ח, ה	שוחט את הפסח על מי שראויו לאכלו בערב
סוכה א, א ¹¹¹	שעור מקום לא פחות מד' טפחים	חולין ה, א	שוחט קודשים בחוץ חייב כרת
טהרות ג, ד	שעורים: הולכים בהם אחר הגודל	בבא קמא ז, ו	שומר מתחייב רק אחרי שקנה את החפץ
כלים יז, יב	הלכה למושה מסיני	בבא מציעאה ג, ב	שומר שמסר לשומר חייב
נגעים ו, א		פרה ח, א	שומרים רבים למי חטאת
מקוות ו, ז ¹¹²		בבא קמא ח, ב	שור שבייש פטור
דמאי א, א	שתי ספקות להקל	בבא קמא ג, ט	שור שנגח שור
תרומות ו, א	שתיה בכלל אכילה	בבא קמא ד, א	שור תם משלם מגופו
נזירות ח, ב (2)	תגלחת מצורע לחוד ותגלחת נזיר לחוד	שבת ב, ג	שורפים כלים ולא שברי כלים ביו"ט
		זבחים יג, ז	שחיטה בפנים ומליקה בחוץ

¹¹¹ את הכלל הזה כינה הרמב"ם גם כיסוד, ראה לקמן.

¹¹² על השיעורים בפירוש המשנה ראה מה שכתבתי: מידות ושיעורי תורה בפירוש המשנה לרמב"ם, בד"ד 12 (תשס"א), עמ' 35-60.

תרומות ד, ג	תרומה מן המוקף	תמורה ה, ג	תוך כדי דיבור
תרומות ד, ה		שקלים ב, א-ב	תורמין את השקלים על העתיד לגבות
נדה י, ו		כלים כח, י	תכשיט כל שהוא טמא
טבול יום ד, ב		כתובות ט, ד ¹¹³	תנאי שבממון קיים
טהרות א, א	תרומה שני טמא	בבא מציעאה ז, יא	תנאים
חלה ד, י	תרומת חוץ לארץ	פסחים ה, א	תמיד של שחר לא יקדמנו שום קרבן וכו'
דמאי ז, ז	תרומת מעשר עולה באחד ומאה	עבודה זרה ה, ח-ט	תערובות איסור
דמאי ד, ב	תרומת מעשר של דמאי	סוכה א, ד, ה ו-ח	תעשה ולא מהעשוי
דמאי ה, א	מדמעת	ראש השנה ד, ט	תקיעות ראש השנה והיובל שווין
ראש השנה ד, ט	תרועה תקיעה לפניה ואחריה		
כפורים ח, ו	תשובה (מחטא)		

2. כללים שכתב הרמב"ם במהדורה ראשונה ומחק אותם במהדורה מאוחרת

עד כאן הראנו שהרמב"ם השתמש בלשון 'כלל' במאות מקומות בפירוש המשנה. בסעיף זה ברצוני להציג את המקומות שמצאתי שהרמב"ם כתב ביטוי זה במהדורה ראשונה, אך במהדורה מתקדמת יותר מחק ביטוי זה ולפעמים גם את הכלל עצמו:

זרעים - פאה ד, ט וכן שביעית ה, ט - אין קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע ממעשרות; דמאי ב, ג - אסור לגרום טומאה לחולין בארץ ישראל¹¹⁴; דמאי ו, ח - כופין על מדת סדום; שביעית י, ה - שטר חוב מוציא מיד הלקוחות.

מועד - שבת ב, ב - גרם כיבוי אסור¹¹⁵; פסחים ב, ד - אפיה בעצי מערכה; מגלה ב, ו - הפסח נאכל עד חצות; חגיגה ג, ד - הקודש אינו מדמע.

נשים - כתובות ט, א - מתנה על מה שכתוב בתורה¹¹⁶.

¹¹³ כלל זה הופיע במקום נוסף במהדורה ראשונה ומחק הרמב"ם אותו שם, ראה לקמן בסעיף כללים שהיו במהדורה ראשונה ונמחקו במהדורה אחרונה.

¹¹⁴ ראה גם שם ו, ו.

¹¹⁵ מסכת שבת חסרה בכתב יד הרמב"ם, ואי אפשר לדעת בוודאות מה נכתב במהדורה ראשונה. ברם, במקום זה כתוב בנוסח הדפוס, כי כלל הוא אצלנו שגרם כיבוי אסור, ונראה בוודאות כי אלו דברי הרמב"ם במהדורה ראשונה. שם משנה ד כתב הרמב"ם (וכן הוא בדפוס), שאסור להשתמש בשמן שבקליפת הביצה מפני שהוא מכבה, אך בטיוטת הרמב"ם כתוב גרם כיבוי. וכן בשבת ג, ה בנוסח הסופי כתוב 'כיבוי ביד' ואילו בדפוס ובטיוטא גרם כיבוי.

¹¹⁶ עדיין נזכר שם ככלל במשנה ד.

קודשים - זבחים ה, ז - בשר השלמים נאכל עד חצות הלילה השלישי; זבחים י, ח - אינו מתכוון ביחס לאש שעל המזבח; חולין ג, ד - שבר כנפי העוף ורגליו; קנים ג, ה - כשר רק מניין עולות שבחובה (פעמיים נכתב ונמחק).
טהרות - א - פשוטי כלי עץ מקבלים טומאה.

3. כלל דחוי

כפי שהראנו עשה הרמב"ם שימוש בביטוי 'כלל'... וכן יש מקומות שמחק את ה'כלל' שכתב במהדורה ראשונה, כך יש מקומות שהביא הרמב"ם כללים שהם דחויים מההלכה, כלומר כללים שאינם נכונים. המקומות והנושאים שהתבטא הרמב"ם בצורה כזאת הם:

שבת ג, ה - גרם כיבוי אסור.¹¹⁷

פסחים ד, א - נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם.

כתובות ד, ה - ארוסה לכהן אוכלת בתרומה.

בבא קמא י, א - מטלטלים לא משתעבדים לבעל חוב, מלוה על פה אינו גובה מהיורשים.

בבא מציעאה א, ב - 'סברא שלא ע"פ הכללים'.

עבודה זרה ד, ט - אסור לגרום טומאה לחולין בארץ ישראל וראה גם בנושא זה בשביעית ה, ט דמאי ב, ג.

זבחים ו, א מה"ק וכן כרתות ו, ו מה"ק - בעלי חיים נדחים זבחים.

4. יסוד

מילה הקרובה במשמעותה לכלל היא המילה 'יסוד' (קאעדה). נראה שלצורך הגיוון יש פעמים (ואלו רוב המקרים) שכתב הרמב"ם 'כלל', אך יש מקומות ששינה וכתב מילה שתרגומה לעברית הוא 'יסוד'. בהרבה מקומות את אותם הדברים שכינה יסוד, כינה במקום אחר 'כלל'. להלן המקומות שמצאתי שכך תירגם הר"י קאפח:

זרעים - דמאי א, א - עניני דמאי; תרומות א, א - לשון המשנה צח; חלה ד, ה - הפרשת חלה מקב; חלה ד, יא - קרקע בסוריה לענין מעשרות;

מועד - שבת א, א - מתי חייב אדם מיתה על הוצאה מרשות לרשות (שניים שעשאוה חייב לעקור ממקום ד');¹¹⁸ שבת יט, ה - בין השמשות ספק מילה שלא בזמנה אינה דוחה את השבת;¹¹⁹ פסחים א, ז - משקין טמאין;¹²⁰ שקלים ה, ג - סוגי נסכים לקורבנות; סוכה ג, י - הקרבת העומר; ביצה ב, ב - טבילה שנייה

¹¹⁷ השווה לעיל הערה 115. ביטוי דומה מצאנו בנדה ב, ב איסור קבוע לענין אשם, עיי"ש.

¹¹⁸ ונקראו כללים בערובין ג, ג ושם י, ד וכן בסוכה א, א.

¹¹⁹ ונקראו כללים בשבת ב, ו ושם יט, ד. וכן בתוך ההלכה עצמה מחליפים בין כלל ויסוד.

¹²⁰ הובא גם ככלל.

- עבור תרומה או קודש; מגלה א, יא - אחרי בנית בהמ"ק אסור להקריב במקום אחר; חגיגה א, ו - יסודות של דברים במשנה.
- נשים - כתובות י, ג - דרך לחלוקת כתובות וחובות;¹²¹ נזירות ט, ד - עניני זב; קדושין א, ז - כבוד ומורא אב.
- נזיקין - בבא בתרא ה, א - הבדל בין חלות מכר ואונאה; סנהדרין ה, ה - מטין לרעה ע"פ שניים; עדיות ג, ב - טומאת ידים לפרה אדומה.
- קודשים - זבחים ז, ה - לא כל דבר האסור באכילה מטמא ולא כל טמא אסור באכילה; מנחות יג, י ותמיד ה, א - מעלין בקדש ואין מורידין; חולין י, ב - מום בהקדש; בכורות ח, ח - גרגרי הדרהם גרגירי שעורים;¹²² ערכים ז משניות א, ג - שדה אחוזה ופדיתה.
- טהרות - כלים פרק ה משניות ב, ה - מה שהכלי צריך נטמא איתו; כלים פרק ה משניות ב, ה - שיעורי טומאה בכלים; כלים יא, ד - כלים מצופים אינם מקבלים טומאה - והוזכר ככלל שם יא, ו; י, ב; טז, ח; כלים טז, ז - משמשי אדם לענין טומאה; כלים יט, ד - שיעור המזרן הטמא; כלים כד, א - הכונה שדבר מסוים טמא רק בטומאת מת; אהלות א, ה - כלים ואדם שנגעו בכלים שנגעו במת; אהלות יד, ה - הרבה זיזים אחד על גבי השני וטומאה תחתיהם; נגעים א, ה - הקלות במראות נגעים; נגעים ה, ג - שער לבן בבהרת; נגעים ח, ח - פרח הנגע בכל הגוף; נגעים ט, ב - שחין ומכוה; נגעים יב, ה - מדוע מי שיש לו נגע בבית נקרא רשע; נגעים יד, יג - תשובה על שני מצורעים שנתערבו קורבנותיהם; פרה י, ג - אפר הפרה צריך להיות במקום טהור; מכשירין א, ג - מים שנתלשו שלא לרצון; מקוות ט, ג - חציצה בטבילה; זבים ג, א - הסט הזב; זבים ד, ד - משכב הזב; עקצים ב, יא - מתי מים מכשירים לקבל טומאה.

5. דברי המשנה ככלל

עד כאן הבאנו דברים שהרמב"ם כתב בפירושו שהם 'כללים'. בנוסף לזאת מצאנו מקרים רבים שהרמב"ם בפירושו חוזר על דברי המשנה, ומכנה את דברי המשנה ככלל. המקומות שמצאנו שכך הוא עשה:

זרעים - דמאי ו, יא - הפה שאסר הוא הפה שהתיר; כלאים ה, ה - כלאים בכרם שש עשרה אמה; שביעית ז, א-ב - כלל גדול בשביעית;¹²³ שביעית ט, ב - שלוש ארצות

¹²¹ ונקרא כלל שם משנה ד.

¹²² ראה מאמרנו הנזכר לעיל הערה 112.

¹²³ כלל גדול זה מוזכר גם מעשרות א, א.

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

לביעור; תרומות א, ט-י - אין תורמים מדבר שנגמר מלאכתו על דבר שלא; מעשרות ב, ז - פועל האוכל ללא מעשר.

מועד - ערובין ז, ט - ערובי חצרות בכדי שהתנוקות לא ישכחו; שקלים ז, א - ספק בכסף בין חולין ומעשר שני וכו'; סוכה ב, ד - במה מסככין.

נשים - יבמות ג, ט - מתו מיאנו או נתגרשו צרותיהן מותרות; נזירות א, ג - סתם נזירות ל' יום, אין נזירות לשעות; נזירות ח, ב - מתי תגלחת נגע דוחה תגלחת נזיר; גטין א, ו - יכול הרב שלא לזון את עבדו.

קודשים - חולין ו, ז - במה מכסים; זבחים ב, ב - פיגול; זבחים ח, ג - אין מביאים קדשים לבית הפסול; זבחים יא, ג - ניתז דם הקרבן; מנחות ט, ט - סמיכה ותנופה בקרבן; מנחות יא, ג - מלאכה שאפשר לעשותה מערב שבת אינה דוחה את השבת; כרתות א, א - מה מנה בחיובי הכרתות; כרתות א, ה - תוך מ' יום אין ולד; כרתות ו, ד - חטא ודאי אין יום הכיפורים מכפר; מעילה א, א - במה מועלים; מעילה ד, ד - מה מצטרף למעילה.¹²⁴

טהרות - כלים טו, ה - עשוי לקבלה טמא; כלים טז, ז משמשי אדם לענין טומאה; כלים יט, ו הכל הולך אחר הישן; כלים כז, ג שיעורים של חיבור סוגי טומאות שונות; נגעים ד, יא בהרת קדמה לשער לבן טמא; טהרות ט, ט כל הטומאות כשעת מציאתם.

6. כללים מסוג אחר

עד כאן למעשה אספנו את כל המקומות בהם הר"י קאפח תרגם משפטים שבפירוש המשנה ככלל או כעניין השווה ל'כללי' במשמעות (יסוד). על מנת להשלים את הדיון בנושא, אביא לקמן את כל המקומות הנוספים בהם תרגם הר"י קאפח 'כללי' אך במשמעות שונה, לדוגמה - מכלול הדברים וכו':

זרעים - שביעית ד, ט - מתי אוכל את השמן בשביעית; כלאים ה, ה - כלל כולל יותר.

מועד - ערובין ז, ז - מתי צריך להודיע אם אבד הערוב; סוכה ב, ה - עשתה המשנה דין כללי לגבי סכך; ביצה א, י - במה שנהנים בחול כמו שהוא ניתן לשלוח ביום טוב.

נשים - כתובות ג, א; ה, ג; נדרים יא, יב; שוטה ב, ד - כללים שהם הלכה למעשה; קדושין ג, יג.

נזיקין - בבא מציעאה ז, יא - כללים נכונים מוסכמים; בבא מציעאה ב, א - סברא שלא לפי הכללים; בבא מציעאה ט, ח - אם קבל קרקע לזרוע סוג מסוים מה יכול לזרוע ומה לא; סנהדרין ג, ג - כלל כמעט ללא יוצא מהכלל; עבודה זרה ג, ה - איך מזהים מקום עבודה זרה; הקדמה להוריות - כללים שעליהם מושתתים הדברים.

¹²⁴ עוד בעניין זה ראה שם משנה ח ומשנה ה.

קודשים - זבחים יג, ב; ערכים ו, א - כללים הלכה למעשה; הקדמה למנחות עמ' סז; מעילה ד, ח - כלל כולל יותר; מנחות יא, ג; ערכים ו, ב - כלל ללא יוצא מן הכלל; חולין ב, ד - מה מוגדר נבלה ומה טרפה; חולין ז, ו - כל המצוות ניתנו בסיני; כרתות ג, ה - עיון לפי הכללים;¹²⁵ תמורה ג, ג - כלל מקובל; קנים א, א - כבר קדמו כלליו.

טהרות - הקדמה לכלים עמ' יז - אבות הטומאה מטמא אדם וכלים, ולד מטמא אוכלים ומשקין, וזהו כלל מתהפך; הקדמה לכלים עמ' כא - דבר שנאמר ע"י מישהו שלא מבין כלום בכללים הגדולים, וכן הקדים כללים רבים כמצע להמשך; כלים א, ח; כ, ז; כב, ז; זבחים ה, א - וזהו שיהיה ע"פ הכללים; כלים יב, ג - כלי מתכות; כלים יז, יב - כלל גדול התועלת; כלים כ, ז; פרה ט, ד - נכון לפי הכללים; כלים כד, יז - עקרונות יסוד בטומאת כלים; כלים כה, י - כלל ללא יוצא מהכלל; אהלות ו, ו - כלל מקיף; נגעים א, ו - כללים שעליהם מושתתים הדברים; נדה ו, ז - כלל כולל יותר.

ט. דברים שכתב עליהם שהם 'דברים נפלאים'

אחד מהביטויים הייחודיים שמופיע בפירוש המשנה שראיתי לנכון להעיר עליו במסגרת הדיון על לשון וסגנון הוא הביטוי 'זוה דבר נפלא'.¹²⁶ גם ביטוי זה הינו חלק מהגישה הדידאקטית של הרמב"ם לגרום ללומד לעיין בדבריו ועל ידי כך הרמב"ם משתמש במילים אלו על מנת להדגיש הבנה ייחודית במשנה. נראה לי שהשימוש בביטוי זה נעשה על מנת לעורר את תשומת לב הלומד לעניין בו עוסקת המשנה. המקומות שמצאתי שהרמב"ם מתבטא כך:

- זרעים - מעשר שני ד, ח - פדיון מעשר שני.
- מועד - חגיגה ב, א - מעשה מרכבה.
- נשים - נדרים י, ח - הבדל בין ביטול נדר והפרתו.
- נזיקין - סנהדרין ז, ג - הטעם שהעדים הורגים ראשונים; הקדמה לחלק עמ' קלו - פסוק מתהילים; עדיות ד, ז - אין אדם עושה את בעילתו בעילת זנות; הקדמה לאבות פי"ד (מהד' ר"י קאפח, עמ' רלט) - אל תיהיה צדיק הרבה.

¹²⁵ במשנה זו כתב הרמב"ם כמה פעמים 'כללי' ובמובנים שונים. אך במקום שבמהדורה ראשונה כתב דעה אחת, ואחר כך חזר בו ותיקן לדעה שניה, סיים את פירושו (עמ' רלט): "וזהו העיון הנכון שהוא לפי הכללים". גם במקום זה אנו רואים שכאשר ביקש הרמב"ם להדגיש דין מסוים התבטא בלשון ייחודית על מנת שהלומד ישים לב.

¹²⁶ כוונתי לביטויי הערבי 'לם ימר בי קט אגרב מנה', ודומיו.

לשון וסגנון בפירוש המשנה לרמב"ם

- קודשים - חולין ג, ב - סוג המים בכלי חרס בעונות השנה וראה כלים ב, א; בכורות ד, ו - בפועל בטל; בכורות ח, ב - סיפור על אישה החיה אחרי ניתוח קיסרי; כרתות ג, ד - איסור מוסיף.
- טהרות - כלים ל, ב - השגת משה רבנו; אהלות יב, ז - טפח על טפח בעיגול; נגעים א, ד - מנין מראות הנגעים.¹²⁷
- ביטוי נוסף שאבקש לציין הוא הביטוי 'זה הבל' (עבת') שמופיע בשבת יב, ג; ראש השנה ב, ט; הקדמה לחלק עמ' קלב.

י. מקומות שכתב שיש לזכרם או להבינם היטב

סוג נוסף של ביטויים שהרמב"ם מרבה להשתמש בו הוא הזירוז לזכור ולהבין את דבריו בפירוש. אנו מוצאים פעמים רבות שהרמב"ם פותח או מסיים את פירושו בזירוז 'זכור זה'; 'הבן זה'; 'דע זה' וכדומה.¹²⁸ בהמשך נציין למקומות שבמהדורה ראשונה כתב הרמב"ם כך, אך מחק זאת במהדורה שנייה. מקרים אלו מעלים את האפשרות שיש בביטוי זה רמז להתלבטות של הרמב"ם בפירושו. הדבר דומה למקומות בהם הרמב"ם משתמש בלשון קשה ותוקף דעה חולקת בפירוש המשנה. על סגנון שכזה הארכנו את הדיון במקום אחר.¹²⁹ ושם הוכחנו שבכל המקומות הללו ביקש הרמב"ם להסתייג מדעה שהוא בעצמו סבר בתחילה. נראה לי שבכל המקומות שבהם הדגיש הרמב"ם את פירושו וזרז לזכור אותו או לעיין בו שנית הוא ביקש לרמוז שהוא חולק על דעה אחרת המוכרת לו ולפעמים הפירוש שעליו חולק הרמב"ם מיוחס לאחד מרבותיו.

בסעיף זה ברצוני להביא את כל המקומות שמצאתי בהם הרמב"ם השתמש בביטוי זה:

זרעים - ברכות ג, ו- טבילת בעל קרי¹³⁰; ברכות ז, א- בענין מעשרות¹³¹; ברכות ח, ח- דין הכותי.¹³² פאה א, ו- אין חיוב להפריש מעשרות מפאה;¹³³ פאה ח, ה-

¹²⁷ ראה גם ניסוח דומה בנגעים יב, ה בנוגע לנגע הצרעת.

¹²⁸ ובלשון ערבית ביטויים כדוגמת 'פתת'בת הדיא אנה צחיח', 'פכן די'אכרא להדי'ה אלאצול כלהא', 'פאעלם דילך', ודומיהם.

¹²⁹ לשון תקיפה בפירוש המשנה לרמב"ם, ולשאלת יחוס הפירוש לתלמוד מסכת ראש השנה לרמב"ם, קובץ הרמב"ם, 'סיני' קלה-קלו (תשס"ה), עמ' קנא-קצח.

¹³⁰ במקום זה נקט הרמב"ם לשון זו מפני שידע שיש סביב הנושא מחלוקת, וחשש כי דבריו לא יובנו כראוי. במקרה זה הקל הרמב"ם ברחיצת בעל קרי עד כדי כך שנחשד על ידי קהל היהודים באלכסנדריה שביטל מנהג זה, ואינו טובל מקריו לתפילה. ראה ביאורנו למסכת ברכות עמ' קמה-קמו.

¹³¹ מקום זה הוא הראשון בו מבאר הרמב"ם את סדר הפרשת תרומות ומעשרות, והפנה לביאורו במשנה זו בהרבה מקומות בהמשך, על כן ביקש שיזכרו את פירושו כאן.

שיעורים; ¹³⁴ דמאי א, א- דין דמאי ומקורו; דמאי א, ד ה, א- סדר הפרשת תרומות ומעשרות; דמאי ז, ז- תרומת מעשר עולה באחד ומאה וכן הבדל בין חולין וחולין מתוקנין; כלאים ה, ה- חישוב כלאי הכרם; כלאים ו, א-ב- מחלוקת בעניין עריס; שביעית ד, א- פירוש שלא בטובה. וחזר על פירושו שם מ"ב בכורים ג, יב עדיות ה, א¹³⁵; שביעית ו, א- איסור ספיחין; מעשר שני ג, ו- אין פודין מעשר שני בירושלים; מעשר שני ד, ח- פדיון מעשר שני; תרומות ד, ז- מדומע; ערלה א, ה- הברכה והרכבה; ערלה ב, טז- כללי מין במינו; בכורים ב, ב- דבר שיש לו מתירין.

מועד - שבת ד, א- כללי ההטמנה; שבת ז, ב- אבות ותולדות בשבת; שבת יז, ד- טלטול מוקצה; ערובין א, א- דרך מדידת האמה; ערובין א, ב- מבוי צריך לחי או קורה; ערובין א, ח- פרצות במחיצה; ערובין ג, ה- דרך מדידת האלפיים אמה אם עשה ערב תחומין; ערובין ה, ז- מהיכן מודד, מתי עיר נחשבת ד' אמות ומתי אינו יכול להלך כולה; פסחים ז, ו- טומאת מת בלבד שנדחת בצבור; שקלים ח, ג- סכין וקופיץ שנמצאו ערב פסח; כפורים ב, ח- "מספר מוות" בבהמ"ק ונזכר בתמיד א, ב; כפורים ח, א- שעורים הלכה למשה מסיני; כפורים ח, ד- מרפאים בשבת בדבר ממדעי הרפואה ולא בסגולות; כפורים ח, ו- נוהלי התשובה; סוכה א, י- דופן עקומה; תעניות ד, א- במעמדות יש תפילה נוספת; מגלה ד, א- קריאת התורה; חגיגה א, ב- שלמים ראה ושמחה.

נשים - יבמות י, ט- גדרי סריס ראה נדה ה, ט הפנה לסדר נשים - בכורות ה, ג; כתובות ג, ז- הגדרת קטנה נערה ובוגרת והזכיר את זה בנדרים י, ב ונדה ה, ח; כתובות י, ג- דרך חלוקת כתובות וחובות; כתובות יא, ו- נכסי מלוג; נדרים א, ד- מהו נדר ושבועה; נדרים ה, ד- נדר שחייב בו אדם אע"פ שלא נדר; נדרים ו, ב שם ו, ט- בנדרים הלך אחר לשון בני אדם; נדרים י, ח- הבדל בין ביטול נדר להפרתו;

¹³² ראה גם אהלות יז, ג ודמאי ז, ד שהבדיל בין כותים לגויים, ומכות ב, ג; נדה ד, א-ב; נדה ז, ג-ד; שקלים א, ה; כתובות ג, א; גטין א, ה; קדושין ד, ג; ברכות ז, א (מקום זה הוא לפני ברכות ח, ח בו הסביר באריכות הרמב"ם את דין הכותים, וכתב בו שאין הוא מסביר את דינם על מנת שלא לאריך את הפירוש. כמו כן במקום זה יש תיקון בהגדרת הכותים (נכנסים מהדת או יוצאים מהדת) והרחבנו את הביאור לתיקון בדברי הרמב"ם במהדורתנו למסכת ברכות עמ' רפו ועמ' שנו והלאה); דמאי ג, ד; שם ה, ט; שביעית ח, י; נדרים ג, ח; חגיגה ג, ד (ראש השנה ב, ב).

¹³³ משנה חלה א, ג ובפירוש הרמב"ם שם; משנה תרומות א, ה ובפירוש הרמב"ם שם. ירושלמי חלה א, ג (דף נו טור ג) על פי הספרי דברים (פי' קט) והלכות תרומות ב, ט. הטעם שהרמב"ם ביקש שיזכרו דברים אלו כי נראה שלדעתו הפאה פטורה ממעשרות ללא תלות מי לוקח את הפאה. גם אם אדם שאינו ראוי לפאה לקחה, הרי זה גזל בידו אך הוא פטור מהמעשרות. דבר זה נתון במחלוקת ונראה כי הרמב"ם ביקש להדגיש את דעתו בעניין.

¹³⁴ וראה גם הקדמה למנחות ומנחות ט, ב כלים ב, ב כלים פ"ז ומה שכתבנו במאמרנו הנוכר לעיל בהערה 112.

¹³⁵ ראה מה שכתבנו בביאורנו למסכת עבודה זרה ד, ג עמ' קא-קכב.

נוהלי התרת נדרים¹³⁶; נדרים יא, ב- כל הפרק ע"פ שיטת ר' יוסי; נדרים יא, י- הפרת נדרים בבעל ואבא; נזירות ה, ו- נדר על כוי; נזירות ט, ב- טומאת התהום ונזכר בפרה ג, ב; גטין ד, ב- שינה שם בגט; גטין ה, ט- מתי אשת חבר מפסיקה לעזור לאשת עם הארץ ללוש; שוטה א, א- המקנא לאשתו; שוטה ב, ו- באלו מקרים גרושה חוזרת לבעלה הראשון; שוטה ז, ד- שם ה' וקמעות; קדושין א, ג- זכין לאדם שלא בפניו, יציאת עבד לחרות; קדושין א, ד-ו- דיני מקח וממכר והזכיר את דבריו בשבועות ו, ג עבודה זרה ה, ז.

נזיקין - בבא קמא ז, ו- שומרים כמו קונים לעניין אחריות; בבא קמא ח, ה- הבדל בין חובל בבהמה לחובל באדם בשבת; בבא מציעאה ג, ז- מיעוט התבואה בגלל מזג האויר; בבא מציעאה ג, יב- הגביה את הפקדון התחייב באונסים; בבא מציעאה ח, ג- החזרת ההשאלה לאחר ימי שאלתה; בבא בתרא ה, א- הונאה; בבא בתרא ה, ז- דיני מקח וממכר; בבא בתרא ז, ד- כיצד מודד שדהו למכירה; בבא בתרא ח, ב- נחלות; סנהדרין יא, ב- מהו מעשה שזדונו כרת ושגגתו חטאת; סנהדרין יא, ג- זקן ממרא; סוף ההקדמה לפרק חלק - לזכור את כל דבריו שם; מכות ג, א- בסוף החלק השלישי מתי לוקים ומתי זו הזהרה; אמצע החלק השלישי לאו שבכללות; שבועות ו, ו- הודאה ממין הטענה; עדיות ב, י- מסכת זו נכתבה כשהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה, וראה שוטה ה, ב וידים ד, א; עדיות ד, ז- מתי אומרים אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות; עבודה זרה ב, ז- מתי דבש מטמא; עבודה זרה ה, ח-ט- תערובות איסור; עבודה זרה ה, יג- טבילת כלי גויים; הקדמה להוריות- כל דבריו בהקדמה; הוריות ב, ה- עשה ול"ת שבמקדש.

קודשים - הקדמה לזבחים עמ' יא- סדר קרבנות מוספים רבים; זבחים ב, א- כהן עובד ללא תפילין של יד; זבחים ב, ג- פיגול ונותר. והפנה לכאן ממנחות א, ג-ד שם ב, א שם ג, א; זבחים ג, א- מי יכול לפגל/לאסור קרבן; זבחים ד, א- ביאור חוץ לזמנו ומקומו = מחשבה; זבחים ז, ג- אבות הטומאה המקובלים, נבלת העוף הטהור; זבחים ז, ד- חטאת העוף, מקום שחיטת הקדשים; זבחים יב, ה- טומאת בגדים; תכנן לכתוב את ההקדמה למנחות קודם- שקלים ה, ג; מנחות א, א- סדר הקרבת המנחה; מנחות ח, ז- מקדיש בעל מום; מנחות ט, א- פתית פתיתין; מנחות יא, ז- יום כיפורים יכול להיות בערב שבת¹³⁷; חולין ג, ב- ביאור כימי לתופעה המוזכרת במשנה; חולין ג, ו- סימני חיה; חולין ז, ה- שיעור ביטול בשישים; חולין ז, ו- כל המצוות חייבים בהם מסיני; חולין ח, ו- בדם לא חייבים פיגול נותר טמא ומעילה; בכורות א, א- מי חייב בכור; בכורות ד, ו- מהו פועל בטל וראה פרה ז, ד; בכורות ה, ג- מטיל מום בקודשים לוקה; בכורות ח, ח- כל משקלי הדרהם מכסף צרוף; ערכים ו, א- גבית חוב מקרקע יתומים; כרתות ב, ה-ו-

¹³⁶ במקום זה הדגיש הרמב"ם את חשיבות הבנת פירושו כמה פעמים: "והבן כל הפסקים האלו כולם, וזכור אותם, ודון בהם".

¹³⁷ דעת הרמב"ם כאן שביקש שזכור היא כנגד דעת ר"ח ורס"ג.

הבדל בין הבא על שפחה וסתם עריות; כרתות ג, ד-ה- אסור מוסיף כולל ובת אחת ונושא זה הוזכר גם בכללים; כרתות ה, א- דם דג טמא; כרתות ו, ו- מה נדחה מלהיות קרבן; מעילה א, ד- בלתי אפשרי פיגול ונותר יחד; מעילה ד, ו- צירוף בטומאת אוכלים; מדות א, ה- היכן לשכת החותמות ולשכת בית המוקד; מעילה ב, א- שלבי חטאת העוף; קנים א, ב- מהו חצי חובה; קנים ב, ג- הפרוש של גוזל שחזר; קנים ג, ב-ג- מסופק איזה קנים עשה למעלה ואיזה למטה ואין תערובת.

טהרות - הקדמה לכלים עמי' יג- טומאה ישנה בכלי מתכות; הקדמה לכלים עמי' טז- דבר שמתמא אדם נגע בו עושה ראשון וכו' וראה בכללים כל מה שמתמא אדם... וחזר על דבריו עדיות ב, א כלים יט, ד באהלות א, ה ית, א פרה ח, ז טהרות א, ה נדה י, ו זבים ה, א. כמו כן ביקש שיזכרו שכשם שראשון עושה שני כך ספק ראשון עושה ספק שני; הקדמה לכלים עמי' יז- ראשון מהתורה עושה שני מדרבנן. עניין נוסף - כלל מתהפך אם הטומאה מטמא אדם וכלים, ולד מטמא אוכלין ומשקין; הקדמה לכלים עמי' יט- משקים נעשים תחילה וראה טהרות א, י ג, א זבים ה, יב טבול יום ב, א; הקדמה לכלים עמי' כד- לזכור את כל ההקדמה וראה פרה ח, ה טהרות א, י וקראם כללים גדולים בזבים ה, יב ונראה שבתחילה לא חשב לכתוב את ההקדמה ראה מע"ש שמעשר שני ג, ט ערלה ב, יג ופסחים א, ו ג, ח שקלים ח, ד חולין ב, ה שם ט, א מעילה ב, א שם ד, ד. אבל ראה שבת ט, א וזבחים ז, ג; כלים א, א-ב- מהי טומאת מגע ומשא וחזר על דבריו בזבים ב, ד; כלים א, ג- מהו משכב. וראה זבים ד, ו; כלים ב, א- אין הבדל בין כלי עצם עץ ועור. עניין נוסף - כל פרושו למשנה זו; כלים ב, ח- שרץ ומשקים טמאים בכלי חרס; כלים ג, ד- כלי טמא הכוונה לכלי הראוי לקבל טומאה; כלים ה, יא- מטמא שנים ופוסל אחד נאמר על תרומה ראה טהרות א, י ב, ח זבים ה, ב; כלים ז, ה- טומאת כלי חרס במגע ואויר. עניין נוסף - דוגמא לטומאה היא שרץ וכן בנגעים ד, ה בהרת היא דוגמא לכל שאר המראות; כלים ח, ו ט, ח- דיני צמיד פתיל וראה אהלות ח, ו נגעים יג, יב פרה ה, ה טהרות ז, ה; כלים י, א- על מה כלי חרס מציל ומה ההבדל; כלים יא, ג יב, ג- כלי מתכות נטמאים אחרי גמר מלאכה; כלים יא, ד- כלי מצופה אינו מקבל טומאה; כלים יב, ב- וו לענין טומאה; כלים יג, ה- פעולת החסימה; כלים טז, ב- מהו קנוב וחזר על דבריו שם מ"ד ובכלים כ, ח; כלים טז, ז- משמשי אדם לענין טומאה; כלים יז, יב- הגדרת התוקף של הלכה למשה מסיני; כלים יח, ה- מהו במדרס הזב ראה זבים ב, ד. עניין נוסף - צורת המטה וראה יט, א; כלים יט, ה- כלים שנגעו בטמא מות; כלים כ, ב-ג- ישב על כלי שאינו עשוי לישיבה וחזר על דבריו בנדה ו, ג וראה ידים ד, א; כלים כד, א- כל הטמא מדרס מטמא טמא מת וחזר על דבריו בכלים כז, ב; כלים כד, י- דיני מפץ ומהם פשוטים; כלים כד, יז- עקרונות יסוד לטומאת כלים; כלים כה, י- העלת והורדת טומאת כלים ע"י מחשבה; כלים כז, ח- שיעורי בגד עבור טומאות שונות; כלים כח, ז- סוגי חיבור לענין טומאה; כלים ל, ד- כלי

זכוכית הגדולים ממ' סאה; אהלות א, א- נגע במת ובאותו זמן נגע באדם אחר; אהלות א, ה- אדם שנטמא במת מטמא כלים שבעה וחברו ערב; אהלות א, ח- אבר שלם מטמא בכל שיעור; אהלות א, ט- אבר מטמא כמת, וטומאת אהל וראה אהלות ה, א; אהלות ג, ז- טפח על טפח מרובעות דווקא; אהלות ד, א- אהל בתוך אהל; אהלות ד, ג- צריך חלל טפח במגרה בכדי שהבית יהיה טהור; אהלות ה, ג- כלים מצילים בצמיד פתיל ואהל בכיסוי וראה אהלות טו, ה נגעים יג, יב פרה ה, ה שם ה, ז; אהלות ו, ב- לא משנה אם מחזיק את הדלת מבפנים או מבחוץ; אהלות ו, ו- טומאה רצוצה וראה שם ט, יב ט, טו י, ו יד, ו טו, ז; אהלות ז, א- טומאה שאינה רצוצה כקבר וראה שם ט, טו; אהלות ז, ד- כיצד חוזר בית מדין קבר; אהלות ח, א- אהל חוצץ מפני הטומאה; אהלות ח, ד- אם אין טפח על טפח בסריגה חוצץ; אהלות ט, א- טומאת כוורת בכל הפרק הזה. וחזר על דבריו במשניות ב ו- ו; אהלות ט, יא- הבדל בין טמא עד התהום (רצוצה) לבין מתחתיה טמא (אהל); אהלות ט, טו- מדוע כלי חרס נטמא מטומאה רצוצה מגבו. כמו כן ביקש שיזכרו את כל המשנה הזו; אהלות יב, ז- שיעור טפח על טפח בעיגול; אהלות טו, ב- שתי טבלאות מחוברות וטומאה תחת אחת מהן; אהלות טו, ה- אהל מציל מהטהורין מלטמא ולא על הטמא וראה בצמיד פתיל; אהלות יח, ד- כל אכילת קדשים מצות עשה; נגעים א, ב- יחס הצבע הלבן לאדום בנגעים; נגעים א, ד- סוגי (מנין) מראות הנגעים והבטיח להסביר זאת בשבועות א, א; נגעים א, ה- כללי נגע הצרעת; נגעים ג, ג- פשיון אפשרי רק אחרי שבוע; נגעים ו, א- מתי צריך בנגע שיהיה מרובע; נגעים ו, ד- מחיה בתוך בהרת; נגעים ז, ב- שינה הנגע את צבעו; פרה ד, ד- קידוש ומילוי המים עם אפר הפרה; פרה ו, א- אפר הפרה נקרא קדוש וראה פ"ה משניות ב ו- ח ובכורות ד, ו; פרה ז, א- מלאכה פוסלת במלוי עד שיטיל את האפר וראה שם מ"ד; פרה ז, ג- התעסק במלאכה אינו פוסל מים ששאב לזולתו; פרה ח, ב- משקין טהורין לקדש טמאין לגבי חטאת; פרה י, א- דבר טהור לא טהור לחטאת; פרה י, ו- פרושו לכל המשנה; פרה יב, ד- נטפי מים ממי חטאת; טהרות א, ב- אוכל נטמא בכל שהו ומטמא בביצה; טהרות א, ה- ראשון ושני וכו' בטומאה ומהו פסול¹³⁸; טהרות א, י- הזכיר שזירז לזכור דברים אלו בהקדמה לכלים; טהרות ב, ב- אוכל אוכל ראשון שני ושלישי; טהרות ב, ג- אוכל טמא שאינו מטמא נקרא פסול. עניין נוסף - הבדל בין אכילה ונגיעה בתרומה; טהרות ב, ו- מתי יש רביעי בקדש; טהרות ד, ו- ספקות ששורפין עליהן את הטומאה; מקוות ב, ג- מתי מים שאובים פוסלים מקוה; מקוות ד, ג- רק צנור שעשוי לקבלה פוסל. בסוף המשנה ביקש ללמוד את כל פירושו למשנה זו בדבקות; מקוות ז, ג- יין ומי פירות לא מעלין ולא פוסלים; מקוות ח, א- טבילת בעל קרי;

¹³⁸ במקום זה הדגיש הרמב"ם את חשיבות זכירת פירושו: "אל ילוזו מלבך ענינים אלו, ולא אצטרך לחזור עליהן לעתים קרובות", ועוד פעמיים במשנה זו כתב כי הדברים פשוטים.

מקוות ט, ג- חציצה בטבילה וראה ידים ב, ב; נדה ג, ג נדה ג, ו- מפלת ספק יושבת לזכר לנקבה ולנדה; מכשירין ב, ו- מעשה שבת ע"י גוי וראה תרומות ב, ה וחולין א, א; מכשירין ג, ח- מכשיר לטומאה אם נתלשו לרצון וראה שם מ"ז ושם א, ג; מכשירין ד, ז- פרות בתוך מקוה מים לא הוכשרו; מכשירין ה, י- כלי שיוצקין ממנו טהור ויוצקים בו טמא; זבים א, א- דיני זב וזבה; זבים ב, ד- טומאת משא אבן משמא ומשכב; זבים ג, א- היסט הזב; זבים ה, י- יכול לטמא בגדים ולא לטמא שנים ולפסול אחד; טבול יום א, א- החלה והתרומה שווים לענין טומאה; הקדמה לידים- טבילת ונטילת ידים. באותו המקום ביקש כי יזכרו את כל ההקדמה כי היא סיכום המסכת; ידים ב, ב- דין מים שניים אם הראשונים לא טיהרו; עקצים א, ב- לא יחזור על ביאור נטמא ומטמא.

יא. מקומות שביקש שיזכרו במהדורה ראשונה אך מחק זאת במהדורה מאוחרת¹³⁹

כפי שהראנו לעיל במאות מקומות הרמב"ם ז"ל שיזכרו או שיקדשו תשומת לב מיוחדת לפירושו. בנוסף למקרים אלו מצאנו שבעה מקומות שבהם כתב הרמב"ם במהדורה ראשונה לזכור את הדברים, אך במהדורה שנייה מחק את הדברים שכתב. נראה כי רוב המקרים שכך היה נבעו מחזרה בדין. אם כן דבר זה מחזק את האפשרות שבמקום שהרמב"ם כותב ביטוי שמשמעו זכירת או שימת דגש לפירושו - יש סיבה לדבר. יתכן שידע שהסברו איננו היחיד או איננו ודאי, ויש פעמים שאף שינה את דעתו בשל כך. השווה למה שכתבנו לעיל ריש פרק י'. המקומות שמצאנו שכך היה:

תרומות ה, ו- לפי חשבון במקוה.¹⁴⁰

שביעית י, ה- שטר מוקדם ומאוחר.¹⁴¹

נזירות ח, ב- סדר הקרבנות בנזיר המגלח ארבע פעמים.

¹³⁹ סעיף זה דומה לדברים שעמדנו עליהם בנספח למסכת עבודה זרה - מהדורה מבוארת, הלכות בהן האריך הרמב"ם במהדורה ראשונה וקיצר במהדורה מאוחרת יותר עמ' רלב-רלה.

¹⁴⁰ ראה מה שכתבנו על תיקון זה וסיבתו בהלכות מקוות - על חזרה אחת בפרוש המשנה לרמב"ם, 'מעליות' יב, תשנ"ב, עמ' 65-78.

¹⁴¹ מקום זה ותשובת הרמב"ם (מהדורת בלאו סי' ריז עמ' 382) על התיקונים בו היא הבסיס לחוקרים החדשים שבאו לחלק את חזרותיו של הרמב"ם לפי כללים. אחד מכללים אלו הוא שבמהדורה ראשונה הלך אחרי הגאונים, ובמהדורה שניה נקט דעה עצמאית. ראה דברינו ב: 'הרמב"ם והרבדים' (לעיל הערה 50); 'לשון תקיפה בפירוש המשנה לרמב"ם' (לעיל הערה 129); פירוש הרמב"ם למסכת עבודה זרה - מהדורה מבוארת, עמ' רלא-רלב; פירוש הרמב"ם למסכת ברכות - מהדורה מבוארת עמ' תסד-תסה.

עבודה זרה ה, ג- כיצד נעשה יין נסך.¹⁴²

כרתות א, ה- ימי מלאת ביולדת.

כלים י, ז- אהל בתוך אהל.

אהלות יב, ז- טפח על טפח בעיגול.

יב. אפילו

שנת תשס"ה היא שנת ה- 800 לפטירתו של הרמב"ם שקובץ זה ומאמר זה שבתוכו נכתב לציון הארוע. במאמר זה הראנו את יחסו הרמב"ם ללשון העברית, כפי שבאה לידי ביטוי בפירוש המשנה, וכן הדגמנו בצורה רחבה את סגנונות הלשון בהם עשה הרמב"ם שימוש בחיבור זה.

בזמן זה ראוי לראות כיצד ציינו את האירוע לפני 100 שנים, כלומר בשנת ה- 700 לפטירת הרמב"ם. גם אז צוין יום זה כיום זיכרון לאומי ואף יצאו כמה ספרי מאמרים לרגל התאריך. ברצוני לציין מאמר אחד שפורסם בכתב העט השלח¹⁴³ כרך טו (חוברות פה-צ תרס"ה) על ידי אחד העם¹⁴⁴. הוא פתח את מאמרו בקריאה הכואבת שיש צורך לציין אירוע מיוחד בשנה זו. בדורות הקודמים הרמב"ם היה דמות חיה לכל יהודי, ולכן לא מצאנו שצינו את הסתלקותו באופן מיוחד. רק בגלל ריחוקנו מהיהדות התרחקנו גם ממשנת הרמב"ם ויש צורך לציין את שנת פטירתו כיום זיכרון מיוחד: "בפעם הראשונה זכה עתה יום מותו של הרמב"ם, אחר עבור עליו שבע מאות שנה, להכבד בכל ארצות הגולה כיום זכרון לאומי רב ערך. במאות הקדמות אין אנו מוצאים שזכרו אבותינו, כי מלאו כך וכך מאות שנה למות הרמב"ם, וכל שכן שלא עשו פומבי לדבר, כמונו היום, אם כי קרוב היה הרמב"ם אל לבם הרבה יותר משקרוב הוא אל לבנו עתה... אבותינו לא הרגישו צורך בדבר, לזכור יום מותו של האיש, אשר בעיני רוחם ראוהו לפני כמו חי תמיד... אבל עכשיו... אפשר שיקרא אדם מאמרים וספרים עברים במשך זמן רב, וזכר הרמב"ם לא יעלה לפניו אפילו פעם אחת. ואם הרמב"ם בימיו נגרר אחר אריסטו שאמר, כי 'חוש המישוש חרפה הוא לנו' - אנו עכשיו נגרריים אחר אלו שאומרים, כי ה'רוחניות' חרפה היא לנו ורק מה שאפשר למשש בידים הוא דבר הראוי לשימת לב".

אם כך כתב אחד העם לפני 100 שנים, מה נאמר בדורנו שתאריך זה מעניין חלק קטן בלבד מהעולם היהודי, וחוש המישוש הוא החוש המוביל?

¹⁴² ראה מה שכתבנו על התוספת והמחיקה במשנה זו במהדורתנו למסכת עבודה זרה עמ' קסח, קעב-קעה.

¹⁴³ העורכים יוסף קלוזנר וחי"נ ביאליק, יצא לאור על ידי חברת אחיאסף בקרקא.

¹⁴⁴ שם המאמר הוא שלטון השכל, עמ' 291-319.